

É R T E K E Z É S E K
A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

IX. KÖTET. XI. SZÁM. 1881.

MAGYAR
EGYHÁZI NÉPÉNEKEK
A
XVIII-IK SZÁZADBÓL.

SZÉKFOGLALÓ

BOGISICH MIHÁLY

L. TAGTÓL.

— Ars 50 kr. —

BUDAPEST, 1881.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

É R T E K E Z É S E K

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1869.

I. Solon adótörvényéről. Télfy Ivántól. 1867. 14 l. Ára 10 kr. — II. Adalékok az attikai törvönkönyvhöz. Télfy Ivántól. 1868. 16 l. 10 kr. — III. A legújabb magyar Szentírásról. Tárkányi J. Bélától. 1868. 30 l. 20 kr. — IV. A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Szász Károlytól. 1868. 20 l. 10 kr. — V. Tudománybeli háttamaradásunkokai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása Toldy Ferencztől. 1868. 15 l. 10 kr. — VI. A keleti török nyelvről. Vámbéry Armintól. 1868. 18 l. 10 kr. — VII. Gelije Katona István főleg mint nyelvész. Imre Sándortól. 1869. 98 l. 30 kr. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. Bartalus Istvántól. Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 60 kr. — IX. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztrai Mihálynak eddig ismeretlen színdarabjai 1550—59.—2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. — 3. Baldi Magyar-Olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. — 5. Szecezi Molnár Albert 1574—1633). Toldy Ferencztől. 1869. 176 l. — X. A magyar bővített mondat. Brassai Sámuel től. 1870. 46 l. 20 kr. — XI. Jelentés a felső-austriai kolostoroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomtatványairól. Bartalus Istvántól. 1870. 43 l. 20 kr.

Második kötet. 1869—1872.

I. A Konstantinápolyból legújabbán érkezett négy Corvin-codexről. Mátray Gábor l. tagtól. 1870. 16 l. 10 kr. — II. A tragikai felfogásról. Székfoglaló. Szász Károly r. tagtól. 1870. 32 l. 20 kr. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. Joannovics Gy. l. tagtól 1870. 43 l. 20 kr. — IV. Adalékok a magyar rokonértelmi szók értelmezéséhez. Finaly Henrik l. tagtól. 1870. 47 l. 20 kr. — V. Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. Télfy Iván lev. tagtól. 1870. 23 l. 20 kr. — VI. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. Zichy Antal l. tagtól. 1871. 33 l. 20 kr. — VII. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szó tárka 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növénytan névtár XVII. és XVIII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Besenyei előtt) Toldy Ferencz r. tagtól. 1871. 124 l. Ára 40 kr. — VIII. A sémi magánhangzokról és megjelölésük módjairól. Gr. Kuun Géza lev. tagtól. 1872. 59 l. 20 kr. — IX. Magyar szövegegyeztetések. Szilády Áron l. tagtól. 1872. 16 l. 10 kr. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. Szénássy Sándor l. tagtól. 1872. 114 l. 30 kr. — XI. A defterekről. Szilády Áron lev. tagtól. 1872. 23 l. 20 kr. — XII. Emlébeszéd Árvay Gergely felett. Szvorényi József lev. tagtól. 1872. 13 l. 10 kr.

Harmadik kötet. 1872—1873.

I. Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázó után. Brassai Sámuel r. tagtól. 1872. 109 l. 40 kr. — II. Apáczai Cséri János Barczai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében Szabó Károly r. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — III. Emlébeszéd Bitnitz Lajos felett. Szabó Imret. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló. Vadnai Károly l. tagtól. 1873. 64 l. 20 kr. — V. Emlébeszéd Engel József felett. Finaly Henrik l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VI. A finn költészetéről, tekintettel a magyar ösköltészetre. Barna Ferdinánd l. tagtól 1873. 135 l. 40 kr. — VII. Emlébeszéd Schleicher Ágost. külső l. tag felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. Goldziher Ignác tól. 1873. 64 l. 30 kr. — IX. Emlébeszéd Grimm Jakab felett. Riedl Szende l. tagtól 1873. 12 l. 10 kr. — X. Adalékok Krim történetéhez. Gr. Kuun Géza l. tagtól. 1873. 52 l. 20 kr. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. Riedl Szende l. tagtól 51 l. 20 kr.

MAGYAR
EGYHÁZI NÉPÉNEKEK

A

XVIII-IK SZÁZADBÓL.

SZÉKFOGLALÓ

BOGISICH MIHÁLY

I. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1881.

A M. TUD. AKADEÉMIA KÖNYVKIADÓHIVATALA

(AZ AKADEÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

Magyar egyházi népénekek a XVIII. századból.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1881. febr. 21-ki ülésén.)

Tekintetes Akadémia!

Mint az általános egyházi s a magyar ősi zenének munkása lépek e helyre. Midőn 1879. év ősz végén »A keresztény egyház ősi zenéje« című zenetörténelmi művemmel a nyilvánosság elé léptem, alig reméltem, hogy az »úttörő« nehézségeivel küzdő művem folytán, mely a kath. világ egyház fenséges zenéjének fejlődési történetével — az apostolok korától egész a németalföldi zeneiskola megalapításáig 1450. — foglalkozik, a nemzet bőkezűségéből, a magyar tudományosság számára emelt eme dicső csarnokokba, mint a M. T. Akadémia tagja, léphessek.

A kitüntetés, melylyel a M. T. Akadémia 1880. év május 20-án tartott nagygyűlésén a nyelv- és széptudományi osztály levelező tagjai sorába választott, mély hálára kötelez. Jól érzem azt, hogy e legnagyobb megtiszteltetés, mely magyar író s tudóst érhet, egyszersmind nagy kötelességeket is ró a kitüntetett egyénre. Hálás akarok lenni.

Mátray Gábor helyét foglalom el, ki tudtommal először foglalkozott e csarnokokban az ősi magyar zene tudományos megfejtésével. Mint a nemzeti zenede igazgatója, kegyét rám pazarolta, mint növendékre; midőn férfiúvá növekedtem, ő volt a tisztes ősz, ki az egyházi zene terén itt-ott elért csekély eredményekért oly nemesen lelkesült s engem kitartásra, szorgalomra s további buvárkodásra ösztönzött.

A M. T. Akadémia iránt érzett hálámat alig fejezhetem ki szebben, mint ha a megboldogult zenetudós s egykori tagtársunk nyomába lépve, a magyar ősi zene történeti fejlődését választom munkálkodásom tárgyául.

A francia, német, olasz, sőt a spanyol, nemkülönben az angol s evvel nyelv- s fajrokon nemzetek tudósai a régi nemzeti zene buvárkodásában már a múlt században is nevezetes eredményeket voltak képesek felmutatni. A jelen században az ezen műággal foglalkozó tudósok munkái pedig egész irodalmat képeznek.

A francziák büszkén emlegetik a XI., XII., XIII., XIV. századból fenmaradt népdaltöredékeket, melyeket a német-alföldi zeneművészek a XV. században miséikben, hymnusaikban s különféle egyházi szertartásos énekeikben összhangzatilag feldolgoztak s így azokat mint becses ereklyéket az utókornak átszolgáltatták.¹⁾ A németek tovább mennek s már Nagy Károly idejéből emlegetnek szerelmi, gúny-, dics-, erkölcs-, csata- és győzelmi dalokat és mint Forkel *Geschichte der Musik* czimű művében²⁾ mondja, Nagy Károly szorgalommal gyűjtötte össze korának népdalait.³⁾ Mi magyarok a nemzeti zeneemlékek kutatásában jóval hátrább állunk. A mi más nemzeteknél a művelődéstörténet egyik fontos tényezőjét képezi, t. i.: a nemzeti zene és történetének tanulmányozása, az nálunk még csaknem teljesen ismeretlen ország, melynek titkos, de felette gazdag bányáiba még igen kevés tudós hatolt be. Véleményem szerint a M. T. Akadémiának már most első sorban kötelessége a magyar nemzeti zene történeti fejlődését a régi zeneemlékek alapján tudományosan művelni. Mint pap és hazafi, szívem vérének egész melegével csüggök a magyar ősi zenén; mert ezen ősi zenében, mely századok előtt az Isten felszentelt templomaiban csendült meg, van a magyar nemzet története bűvös hangokban lefestve.

Székfoglalóm gyanánt, Tekintetes Akadémia, *Magyar egyházi népelemek a XVIII. századból* czimű történeti értekezést leszek bátor előadni.

A magyar zenét és dalt, annak sajátságait a történeti fejlődés szerint elemezve, példákban feltüntetni szerény törek-

¹⁾ *Schicksale und Beschaffenheit des weltlichen Gesanges vom frühen Mittelalter*. Von R. G. Kiesewetter. Leipzig 1841. Breitkopf et Härtl. Musikalische Beilagen. 1. lap.

²⁾ 2. kötet. 234—236. lap.

³⁾ Kiesewetter. 4. lap.

véssem; de az ékesszólás, ha még oly tudományos is, alig képes felényire is a fontos tárgyat teljes valóságában szemeink elé állítani, mint ha a dalt saját legtermészetesebb eszközeivel, az emberi hanggal és hangszerrel, mutatjuk be. Azért e fontos tárgynak alapos ismertetése és nem feltűnési vágy indítottak arra, hogy a múlt századbéli ősi magyar egyházi énekek egy-némelyikét zongorakiséret mellett énekelve bemutassam.

Van szerencsém magamat a Tekintetes Akadémia kegyébe ajánlani!

A XVIII. század magyar egyházi népénekekről akarván értekezni, előre bocsátom, hogy ezúttal csupán a magyar katolikus és a magyar protestáns egyházi énekekről fogok szólni. Mert a katolikusok, kik az ország lakosságának két-harmadrészét képezik, az előbbi századokból átszármazott ősi magyar énekeiket a század folyamán kiadott s nevezetesen bővített énekeskönyvekben nemcsak sértetlenül fentartották, hanem a század vége felé megjelent énekeskönyvekben a meglevő énekeket gyönyörű, magyar zamatú dalokkal gazdagították: a protestánsok az előbbi másfél században kifejtett rendkívüli egyházirodalmi munkásságukat — az egyházi énekek terén — szintén gazdagították, és a meglevő terjedelmes anyagot sokszoros kiadásaikkal igen nagy mérvben terjesztették.¹⁾

A XVIII. század második évtizedében végre a béke angyala szállott a nemzet közé. A nemzet elfáradva a hosszas küzdelmekben, melyek pusztulást s inséget hagytak magok után, örömmel üdvözlé az 1711-ben kötött szathmári békét mely a nemzeti s a protestáns vallásszabadságért szívós kitartással folytatott véres háborúnak véget vetett; s midőn az 1718-ki passarovitzi béke a századokon át hazánkat dúlól török invasiónak örökre útját vágta: a magyar nép a kiállott fáradalmak aléltságából fölébredve, mohó vágygyal sietett otthonja felé, hogy minden erejét s gondját rég elhanyagolt családi ügyeinek rendezésére fordíthassa. A nemzet vezér- és tudós fér-

¹⁾ A magyar protestánsok alatt első sorban a magyar reformátusokat értem. Az ágostai vallásunk, csekély magyar számarányuknál fogva, de mivel a múlt században nagyrészt a reformátusok énekeskönyveit használták, a magyar egyházi zene emelésére kevés befolyást gyakoroltak.

fiai, hogy az ország anyagi jólétén s a szellemi műveltségen ejtett csorbát kifenhessék, kettőzött szorgalommal fáradoztak a meglazult közigazgatás s törvénykezés hiányain javítani, a tudományt s művészetet a múlt században elért virágzásra emelni.

A XVIII. század első felét az irodalomtörténet buvárai a hanyatlás korszakának nevezik. »A százados küzdelmekből kimerült haza a béke árnyékában üdülésnek, az új kormányrendszer alatt a közigazgatás s ezzel a benső viszonyok kedvezőbb megalakulásának, a kath. tanügy s vele az egyetemes tudományosság szokatlan felvirágzásnak indultak« — így szól Toldy Ferencz ¹⁾ — »miknél fogva egy új, aránylag gazdag irodalom keletkezett: de az irodalom idegen — deák — nyelven szólalt meg, s e nyelv nemcsak az országos téren lépett a nemzeti helyébe, hanem a társaséletben is helyet foglalt, s a hová be nem hathatott, ott a német, tót, sőt francia is, mindinkább kiszorította a magyart. A magyar irodalom már szinte csak a mellőzhetlen köznapi életszükséget pótlotta.«

A nemzeti nyelv és érzés hanyatlását nagyban elősegítette a bécsi udvar előzékenysége, melylyel a magyar főurakat körébe vonta, hogy a hazában itt-ott lappangó elégedetlenek támaszra ne találhassanak. A főurak kaptak az alkalmon s a teljesen francia szokásoknak hódoló királyi udvari levegő lassanként elfojtá bennök az eddig pezsgő nemzeti életet. A nemzeti élet elfojtását követték Voltaire(† 1777), Rousseau(† 1778) s ezek közvetítése folytán D'Alambert, Diderot, Helvetius, de la Mettrie s a többi »bölcseseknek« iratai, melyek istentagadó irányuknál fogva kitépték a főurak szívéből az utolsó láncszemet, a vallásosságot, mely őket a hazához fűzte. Ehhez járult, hogy a hosszú háború által elpusztult vidékek német elemmel lőnek benépesítve, a városok német kereskedőkkel és mesteremberekkel szaporodtak.²⁾

Az iskolák száma bár öröndetesen emelkedett, a tan nyelv azonban latin volt.

¹⁾ *A magyar nemzeti irodalom története.* 101. lap. Pest. 1864—65.

²⁾ *Irodalmunk története 1711—72.* Irta ifj. Szinnyei József. Budapest. 1876. I. 4. 1.

Mind a mellett a XVIII. század első fele nemzetietlennek nem mondható. A nemzeti nyelv és érzés élt, nevededett s tökélesbült a magyar nép ajkán. Ezen elem volt az, melyen az elsatnyúlt főurak nemzetietlen példája és vallástalansága nem fogott. A dal, zene és költészet voltak a nemzeti szellem éltető nyilatkozványa, mely ép úgy megtalálta emberét a kurucz és lantos költészetben, mint a vallásos énekekben, melyekben »a hitigazságok, mysteriumok, vagy az ezekből fakadt érzelmek oly egyszerű szépséggel, annyi melegséggel vannak kifejezve, hogy ezeket csupán olvasni is gyönyör: a nép ezreinek egy érzelemmé, egy hanggá olvadt buzgó zengésében hallani pedig oly megható élvezet, hogy emléke a jobb kebelben sok idő elteltével is vissza fog hangzani.« ¹⁾

Toldy Ferencz, a magyar irodalomtörténet nagyérdemű írója, s utána mindazon férfiak, kik a magyar történet megírásával foglalkoztak, a XVIII. század irodalmának jellemzésében a tudomány minden egyes ágára kiterjeszkedve, azokat pontos lelkiismeretességgel tárgyalják, csupán az irodalom egyik fontosságáról, a vallásos népköltészetéről, a XVIII. században megjelent egyházi énekeskönyvekről látszanak kevésbbé tudomást venni. Ráday Pál *Lelki hódolása*; Szőnyi Benjámin »Szentek hegedűje« című művek említetnek és dicsértetnek, mint a protestáns egyházi költészetnek maradándó becsű gyöngyei. ²⁾ A katolikus énekköltészetből csupán az 1738-ban új kiadásban megjelent Szelepcsényi-féle *Cantus catholici* énekgyűjtemény említetik, azon hozzáadással, hogy ez a katolikus énekköltészet szegényes voltáról tanúskodik. ³⁾

Az irodalomtörténet íróinak ezen fentebbi állítását teljesen nem oszthatom. A nemzet ugyan belefáradt a XVII. századbéli hitvitázó iratok olvasásába, mely a tudós férfiak szellemi erejét egészen kimerítette, a hitújítás mellett kevésbbé

¹⁾ Tárkányi Béla, székfoglaló. *A vallásos költészetről*. M. akadémiai Értesítő. I. köt. 201. lap. 1860.

²⁾ Beöthy Zsolt: *A magyar nemzeti irodalom ismertetése*. Budapest. 1880. I. 76. lap.

³⁾ Toldy: *A magyar nemzeti irodalomtörténet tankönyve*. Pest 1864. 2. 108. lap.

lelkesülők szívét pedig fásulttá tette. Igaz, hogy a hatalmas polemiai harcz után nagy reactió állott be, mely alatt a tudós férfiak a szathmári békekötés által biztosított érdeikbe vonultak s mellőzve a meddő hitvitákat, a tudomány minden egyes ágát az egyház nyelvén — latin nyelven — művelték. A két felekezet főnökei inkább védő, mint támadó harczot folytattak s teljes erővel igyekeztek, egyházuk kül- és belügyeit rendezni; azonban a sok vész és pusztulás után mindkét felekezet templomaiban ismét megcsendültek a szent énekek, melyek békét hirdettek, olyan békét, melyet a világ nem adhat. Hogy a béke eme első napjaiban a magyar egyházi lantos költészet kiváló új műveket fel nem mutathat, annak oka a már többször említett egész századon át tartott irtó beháborgások voltak. Mindemellett az egyházi lantos költészet nem pihent.

A katolikusok és protestánsok versenyeztek az énekeskönyvek kiadásában, és midőn mindkét felekezet a százados harczok alatt meglazult hitéletet lázas sietséggel iparkodott helyreállítani: az énekeskönyveket műtörténelmi szempontból vizsgáló történetbuvár örömmel jelezheti, hogy türelmetlen, pizskolódó, csúfolódó hang, mely a XVII. századbeli hitvitázó iratokban lépten-nyomon oly sértőleg tolakodik elő, a mely az amúgy is szenvedélyes vitát a gyűlölségig fokozta: a két felekezet énekeskönyveinek »Előljáró beszéd«-eiben, az »Intések«-ben, a »Keresztény olvasónak szóló levél«-ben stb. csaknem teljesen elnémult.

Fentebb nyilvánított véleményem igazolására, hogy a múlt század első felében, sőt 1772-ig a nemzeti irodalom ujjászületéseig a magyar nemzeti nyelv és érzés nem szunyadt mély álomban, annál kevésbbé volt nemzetietlen: hivatkozom ama körülbelül 65 különféle kiadású énekeskönyvekre, melyeket a XVIII. században mindkét felekezet a napvilágra bocsátott.

A XVIII. századbeli énekeskönyvek ezen bibliographiáját Sándor István *Magyar könyvesháza*-ból,¹⁾ Szabó Károly *Régi magyar könyvtára*-ból,²⁾ a M. T. Akadémia, a M. T.

¹⁾ Győr 1802. I. 66—224. lap.

²⁾ Budapest, 1879. I. 617—703. lap.

Egyetem, a Nemzeti Muzeum, az esztergomi főkáptalan, a pesti protestáns collegium könyvtárából, egyes havi (*Új magyar Sion*), heti (*Katholikus Néplap*, *Protestáns egyházi és iskolai lapok*) s némely napilapok (*Magyar Korona*) szétszórt cikkeiből állítottam egybe. Főczélom a XVIII. század vallásos költészetét magyar zenetörténelmi szempontból megvilágítani: azért a legnagyobb súlyt csak azon katolikus és protestáns énekeskönyvekre fektetem, melyekben a dallamok hangjegyek által vannak feltüntetve.

Magyar protestáns énekeskönyvek.

A múlt században megjelent énekeskönyvek bibliographiáját, azok mennyiségét s terjesztését tekintve, a protestánsokat illeti az oroszlánrész. Lázás sietséggel foglalták el a szathmári békekötés nyújtotta előnyöket s az egyházi énekköltészet terén igyekeztek egybegyűjteni s összetartani a híveket, kiknek száma a XVII. században Pázmány Péter hatalmas föllépése által olyannyira leapadt. Az ország nevezetesebb városaiban levő nyomdák a protestánsok énekeskönyveinek kiadásával voltak elfoglalva. Debreczen, Kolozsvár, Pozsony, Enyed, részben Kassa, Pest, Buda és Vác is a protestáns énekeskönyvek egész seregét bocsátotta világgá. A sajtóviszonyokkal elégedetlenek külföldre vitték kézírataikat, hogy a censurától függetlenebbül terjeszthessék énekeiket. Így Nürnbergben jelentek meg 1734-ben: »*Halotti temetéskor való énekek.*« 24-rét; *Frankfurt* (Franköfurtum) szolgáltatta a magyar protestánsok egyik legnevezetesebb énekeskönyvét, az »*Új zengedező mennyei kart*, azaz régi és ujonnan szereztetett, válogatott, isteni Dicséreteket és lelki Énekeket magában foglaló, szép rendbe véte-tett *Gradual*«-t (1743), mely ugyanott a múlt század folyamában több kiadást ért; Amsterdamból 1700, Kassából 1704 és Baseltől *szeneci Molnár Albert* francia dallamú zsoltárai (1750) is ide kerültek, jöllehet ezen zsoltárok csak a múlt században mintegy 40 hazai kiadásban voltak a hívek között elterjedve.

Szeneci Molnár Albert zsoltárai után legnagyobb elterjedésnek örvendett Szőnyi Benjámín a Hód-Mező-Vásárhely Reformata Ekklesziának Lelki-Tanítója által kiadott *Szentek hegedüje* című énekeskönyv, mely Kolozsvárott jelent meg

1762-ben és Sándor István szerint ¹⁾ 1794-ben már a tizedik kiadást élte meg Pozsonyban. Közkeveltségnek örvendett még Rádai Pál *Lelki hódolása*-a (Debreczen 1715), mely szintén több kiadást ért; Losontzi Istvánnak *Éneklésben tanító mes-ter*, azaz *a ker. hitnek fő Ágozatjait magában foglaló idves-séges Énekek* (8-rét, Pozsony 1754), melyből igen tekintélyes rész átvétetett a Kolozsvárott 1778-ban megjelent *Közönséges Isteni tiszteletre rendeltetett, a Régi Impressumból s más kegyes Könyvekből ki-válogatott Lelki Énekeket, és a Sz. Dávid CL 'Soltárit magában foglaló Énekes Könyv*-be. Nevezetes helyen áll a Debreczenben 1778-ban Margittai Istvánnál nyomtatott *Isten közönséges tiszteletére rendeltetett Énekes Könyv. Mely-ben vagynak Hymnuszok, 'Soltárokból szerkesztetett Dicséreték, Innepekre és egyéb Alkalmatosságokra tartozó régi Istenes Énekek*, nagy negyedréte hangjegyekkel. Nem említve azon számos kisebb s nagyobb alakú *Ének és zsoltáros* könyveket, melyek majd minden 3—4 évben változatlanul s mindig szenczi Molnár Albert francia dallamú énekeit foglalták magokban. Különösen kiemelendőnek tartom a korán elhalt s tudós debreczeni tanárnak: Maróthy Györgynek Debreczenben Margittai Jánosnál 1743. évben megjelent műirodalmilag is nevezetes kö-vetkező című hangjegyes énekeskönyvét: *A Soltároknak né-gyes Nótájik, úgymint a Tenor, Bassus, Discantus és Altus, melyek a Harmoniás Éneklést szeretőknek kedvéért, a német és francia Példák szerint, és a Spétha András Deák Soltárja szerint, magyarul most legelsőben ki-adattattanak: Utol hozzá téttenek némely más Énekeknek Notájik; a harmoniás és mes-tersegebb Éneklésről való rövid tanítással együtt.*

Ugyanezen könyv tetemesen bővitve 1774-ben Debreczenben Margittai Istvánnál következő cím alatt jelent meg: *Szent Dávid 'Soltárjai, Melyek a frantzia Noták szerint Ma-gyar Versebbe foglaltattak Szenczi Molnár Albert által. Most pedig a Harmoniás Éneklést szeretőknek kedvéért, négyes Notákkal, úgymint Tenorral, Bassussal, Discantussal és Altussal a német és frantzia Példák és a Spétha András Deák Soltárja szerint kiadattattak; néhai T. T. Prof. Maróthy*

¹⁾ L. Magyar könyvesház 207. l.

*György Ur. Az Éneklés Mesterségéről való rövid tanításával
És némely más Énekeknek Nótáikkal együtt. 8-rét.*

E két utóbbi énekeskönyv a magyar zeneműtörténelemben nevezetes helyet foglal el. A művek végén »*A harmoniás éneklésről való rövid tanítás*« tudtommal az első zeneelméleti mű, mely magyar nyelven az éneket s egyáltalán a zeneelméletet tárgyalja. Nem lehet szándékom e magyar zeneelméleti művet a múlt századbeli külföldi zeneelméleti vagy zenetörténelmi művekkel egybehasonlítani, mert akkor minden értékét s becsét elvesztené. Ezen húsz oldalra terjedő rövid útmutatás csakis a legszükségesebb hiányt kívánja pótolni, midőn az elméletet mintegy dióhéjba szorítva röviden adja elő. Tekintve azonban a szépművészeteknek igen kezdetleges állapotát, mely a folytonos háborúk miatt a múlt században virágzásra emelkedni nem tudott: örömmel veszek e kis »tanításról« tudomást, a mire a protestánsok annyiban büszkéek lehetnek, hogy az ő főiskolájuk egyik tudós »professora« mutatta meg az útát.

Daczára annak, hogy a magyar protestánsok a múlt században az énekeskönyvek kiadásában s terjesztésében rendkívüli munkásságot fejtettek ki, s a katolikusok kiadványait számszerint kétszeresen is felülmúlják; ha mindamellett énekeskönyveiket magyar zenetörténeti szempontból vizsgáljuk: úgy azokban hanyatlást észlelünk. Megjegyzem, minden félreértés kikerülése végett, hogy én az énekeskönyveket nem magyar nyelvészeti szempontból, sem általános, úgynevezett zenészeti, kosmopolitikus szempontból nem ítélem, hanem midőn a magyar protestáns egyházi énekek hanyatlását konstátálom, ezen ítéletemet a magyar zenetörténet alapján tett kutatásaimból merítem.

A magyar-protestánsoknak szép magyar nemzeti énekeik voltak és vannak jelenleg is. Minél közelebb állottak a katolicismushoz, annál szebb s változatosabb volt isteni tiszteletük, s annál több s szebb magyar nemzeti éneket zengedeztek templomaikban. Minél jobban távoztak el hittételeikben a katolicismustól, annál inkább fogyott a nemzeti énekek száma s szaporodott az idegen: német, francia, belga, hollandus, cseh és husszita énekek száma.

Dévai Biró Mátyás óta — született hihetőleg Déván a XV. század utolsó évtizedében — kinek, mint egykori buzgó

szerzetesnek, fülében édesen csengtek az ősi magyar énekek, melyek a kath. templomokban visszhangoztak, de különösen 1562 után, midőn a protestánsok az eddig túlsúlylyal bíró lutheránusoktól elváltak, egész a Rákóczi György erdélyi fejedelem bőkezűségéből csupán 200 példányban nyomtatott hírneves *Öreg Graduale* megjelenéséig (Gyulafehérvár 1636), a magyar protestánsok legnagyobbbrészt magyar kath. énekeket használtak. Ez történelmi tény, melyet bizonyít az *Öreg Graduale*-nak »Mutató táblá«-ja; e mellett szól a protestánsok által »nemzeti kincs gyanánt tekintendő« Somogy vármegyébe kebelezett Nagydobsza protestáns hitközségnek *kézírtos énekgyűjteménye*, mely csak imént a *Protestáns egyházi és iskolai lapok* 1881. évfolyamának 4. és 5. számában lőn ismertetve, a melynek tartalma majdnem egészen megegyezik az *Öreg Graduale* »Mutató táblájá«-val; ezt állítják azon protestáns férfiak, kik a protestánsok egyházi zenéjével foglalkoznak.¹⁾ Ennek hosszabb bizonyításával most nem foglalkozom. Ez a XVII. század keretébe tartozik, hol e tárgy bővebb ismertetésben fog részesülni.

A múlt században a magyar protestánsok már jelentékenyen eltávoztak az ősi magyar énekektől. Az istentiszteletnek teljes egyszerűsítése, vagyis a catholicismustól való merev elszakadás, a magyar protestánsok énekeskönyveiben lépten-nyomon előtérbe lép. Ezt bizonyítja a már fentebb említett »Új zengedező mennyei kar« című »Gradual«, mely Frankofurtumban 1746-ban bocsáttatott közzé. Ezen vaskos könyv, melynek első részében csupán »isteni dicséret« foglaltatnak, mintegy 209 német dicséret s lelki énekkel bővítettet. Az énekeskönyv szertartási tekintetben is nagyon elűt az *Öreg Gradual*-tól. Névszerint hiányzanak belőle a szép latin hymnuszok egy része, a Kyrie puerorum, a lamentatiók, a litania major, szent Ágoston és Ambrus eredeti hálaéneke, Krisztus urunk kínszenvedésének története, a gyönyörű sequentiák és egyéb más énekek, melyek a nagy vagy *Öreg Gradual* főekességét képezik. Ezek helyett vannak német énekek — azoknak első sorai német nyelven lenyomva — melyekről az »Előljáró

¹⁾ Lásd: *Sárospataki füzetek*. 1858. II. félév. Ivánka Sámuel, képezdei tanár.

Beszéd« ekként szól: VIII. »Mert tagadhatlan dolog, hogy némely Énekeknek igaz Nótáik még most eleintén sokaknál esmeretlenek; de mindazonáltal belé-tétettenek azoknak szép kegyes és buzgósággal tellyes voltokra nézve, és azért is, mivelhogy olyas materiákról és dolgokról még kevés, vagy épen semmi Énekjeink nem voltak. A mennyire lehetett, ugyan jobbára minden Énekek eleibe esmeretes Nótákat tettünk. Mindazonáltal az Oskola Mestereknek és Kántoroknak azon kell iparkodniok, hogy az Énekeknek igaz Nótáit megtanulják és másokat is az Isten Anyaszentegyházában azokra tanítsanak. Azon Énekek pedig, mellyek eleibe esmeretes Nóták nem tétettenek, addig szolgálhatnak az embernek magános devotiojában lelki épületére, mellyet azokból bizony bőségesen vehet, míg azok, úgymint most még esmeretlenek, végtére esmeretessé lesznek. Valaminthogy az előbbeni Németből Magyarra fordított Énekeknek Nótáit sem tudtuk eleinten, de már Isten kegyelméből tudjuk.«

Megjegyzem még, hogy a magyar protestánsok ezen énekeskönyvében a II. rész előtt, mely sz. Dávid királynak és prophetának százötven soltárit francia nóták szerint szentzi Molnár Albert által magyar versekbe szedve, foglalja magában, egy kép van, mely orgonáló, hegedülő, furulyázó, czimbalmozó angyalokat s alantabb egy angyal karvezetése mellett éneklő nőkart ábrázol. E képre vonatkozólag az »Elöljáró beszéd« ekként nyilatkozik: XII. »Végtére láthatsz ezen Könyvnek Titulussa előtt egy rézre metszett képet is, mellyel nem anynyira akartuk másoknak példáját követni, vagyis a Könyvet ékesíteni, mint inkább ezen könyvvel való hasznosan élésre serkengetni. Melly ki-tetszik a Titulusnak második színére tett rövid versekből, mellyek annak magyarázati.«

Az igazi kath. énekek közül e könyvben a következők találhatók:

Mária tisztulásának ünnepére 113. lap; Sarlós-Boldog-Asszony napján 294. lap; szent Mihály napján 296 lap; szent Márton napjára 300. lap.

A fenti énekeskönyvet vizsgálván, a magyar zene történeti fejlődését tanulmányozóban fájdalmas érzést támaszt azon szomorú tény, hogy azon ősi magyar énekek, mellyek az öreg

Graduale dicsőségét képezik, melyekről Bartalus István tagtársunk »A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században« című jeles műben oly szépen értekezik, ezen énekeskönyvből kimaradtak s ezek helyett a francia dallamú zsoltárokra gyakori hivatkozás történik.

Ezen külföldről ide származott könyv, mely ugyancsak Frankfurtban 1760. évben új kiadást ért ¹⁾, hatalmas ellenfélre talált az »*Isten közönséges tiszteletére rendeltetett Énekes Könyv*«-ben, mely 1778-ban Debreczenben Margitai István nyomdájában látott napvilágot. Ezen negyedréti vaskos kötet, melynek első része 484 lapra terjed, magában foglalja az adventi, karácsonyi, vízkereszti, böjti, nagyheti, húsvéti, urunk mennybemeneteli, pünkösdi, szentháromsági, közönséges ünnepi és isteni dicséretnek nagy számát, a szép ősi magyar dallamokkal. Benne van a »Te Deum laudamus« egész terjedelmében, melynek dallama csekély eltérésben különbözik a felséges gregorián énektől. A 354 »dicséret« után következő rövid »adju-toriumok« (477. lap); invocatiók; a »litania major« (479. lap) — a katolikusok »mindenszentek litániája« — melyből csak a szentek hagyattak ki, míg a váltakozó énekben előadandó litániaversek csekély módosítással meghagyattak; a szebbnél szebb katolikus hymnuszok, név szerint: a virágvasárnap dicséret: Gloria laus et honor; (272. lap), a Krisztus kínszenvedéséről szóló dicséret: Patris sapientia (273. lap), a Kyrie puerorum (276. lap), a versekbe szedett s a XXXVI. szoltár nótájára éneklendő passio történetek (u. o.) a legszebb latin húsvéti hymnuszok, a pünkösdi dicséretnek, melyek a régi kath. énekeskönyvekben »*Mas regi enek*« cím alatt fordulnak elő, azt bizonyítják, hogy ezen énekeskönyvnek összeállítója igen közel állott a catholicismushoz, annak szép énekeit jól ismerte s az eluemetietlenítő francia nótájú szoltárok ellensúlyozására az ősi magyar énekeket nagy szorgalommal gyűjtötte össze. A könyv második részét szent Dávid 150 szoltárai francia nótákra alkalmazva s szent Molnár Albert által magyar versekbe foglalva, képezik.

A magyar dalok mennyiségét illetőleg a fentebbi könyv-

¹⁾ L. Sándor István: *Magyar könyvesház* 118. lap.

től elűt a Kolozsvárott 1778. évben a ref. coll. betűivel nyomtatott *A régi impressumból s más kegyes könyvekből kiválogatott Lelki Énekeket, és a sz. Dávid CL soltárit magában foglaló Énekes könyv.* Az előljáró beszédből megtudjuk, hogy a nagy számra növekedett hymnuszok s zsoltári dicséretetek megszorítását sokan igen élénken óhajtották. Azért »az 1702., 1712. és 1727. évben tartott közönséges papi gyűlésekben« az eszme megpendítettett, de sokféle akadály miatt — noha némi változtatások tényleg meg is történtek — a terv valósítása egészben végre nem volt hajtható.

»A sz. Dávid Soltárit meghagytuk — úgymond az »Előljáró Beszéd« — egészen úgy a mint Molnár Alberttől irattak, és eddig szokásban voltak: Mert ámbár sokat lehetett volna ezekben is igazítani, hogy az Uj Testamentomi Ekklesiák állapothoz alkalmasabb Énekes-Könyv válnék azokból: nem kívántunk mind-azon-által mostan mind az időknék rövidsége, mind más okok miatt csak magunktól, abban valamit változtatni.«

»Kihagytuk — olvassuk ugyanott — mindazon Énekeket, melyek már rég ideje seholt se szoktak énekeltetni. Ilyenek a Hymnuszok, sok más Énekek, és a Soltárokból vett Dicséretetek, melyek helyében régen a Dávid Soltárral élnék. Miért foglalnának ugyan-is helyet haszontalanul? és miért nagyitnák a testét s árrát az Énekes-könyvnek?»

Ezen énekeskönyv — tekintve a szép magyar dallamokat — csakugyan nevezetes változáson ment át. Az »adjutorium«-ok, »invocatio«-k és »introitus«-ok után következő »Dicséretetek« közül számszerint 87 az idegen francia nótájú soltárok szerint éneklendő. Csak az azután következő »adventi«, »karácsonyi«, »vizkereszti«, »virágvasárnapi«, »nagyheti«, »husvéti«, »áldozócsütörtöki«, »pünkösdi«, »penitentialis« és »külömb-külömb-féle Dicséretetek«-ben csendül meg ismét a régi magyar dallam, melynek nagy része a katolikus énekeskönyvekben előfordúl. A könyv második részét ismét Dávid királynak francia nótájú 150 soltára foglalja el.

A régi szép magyar énekek elhanyagolását elősegítette a Debreczenben 1743-ban Margitai Jánosnál megjelent *A Soltároknak négyes Nótájik* című énekeskönyv, mely a »har-

monias éneklést szeretőknek kedvéért a német és francia példák szerint« a zsoltároknak összhangzatos éneklését tűzte ki célul. Ugyanezen könyv bővített alakban Maróthy György debreczeni professor által irt *Az éneklés mesterségéről való rövid tanításával* megtoldva, 1774-ben ismét megjelent. E könyvről Révész Imre *A Magyarországi ref. egyház közönséges énekeskönyvéről* címzett füzetben a protestáns énekeskönyvek reformját illetőleg (Debreczen 1866) a 28. lapon ekként szól: »Debreczenben Maróthy György főiskolai tanár tett némi szolgálatot az ügynek, 1745 (1743) az úgynevezett harmonikus kiadása által, a mely egyébiránt nem egyéb volt, mint a külföldi protestáns énekeskönyvek kótáinak egyszerű átvétele. A külföldi reformált egyházak ugyanis, eleitől fogva mind e mai napig, a nép használatára kiadott énekeskönyveket is négyhangú melódiákkal szokták ellátni, és a négyhangú éneklésben az iskolás gyermekek rendszerint oktattatnak; — de nem a végre, hogy az isteni tiszteleten mint külön, zártkörű éneklő kar mutogassák magokat, a minek az isteni tiszteleten semmi legkisebb helye és jogosultsága sincs, hanem a végre, hogy magának az egész gyülekezetnek éneklése négyhangú lehessen!« Hogy ezen két harmonias zsoltáros könyv a magyar protestánsoknál a nemzeti egyházi énekeket ismét jóval hátrább szorította, kitűnik a könyvek tartalmából és Révész úrnak fentebbi szavaiból. A harmonias éneklésnek megalapítása tudtommal a lefolyt 140 év alatt a magyar protestánsoknál még nem sikerült.

Mindamellet a fentebbi könyv végén az úgynevezett »hymnusok« és a »zsoltárok«-ból való, az »adventi«, »karácsonyi«, »húsvéti«, a »reggeli« és »estveli dicséretetek« közt több szép magyar zamatú egyházi dallam található, melyeket később leend szerencsém bemutatni.

A magyar nemzeti egyházi énekek fejlődésére kétségkívül legkártékonyabb hatással voltak a szenczi Molnár Albert által hazánkba átszármaztatott francia dallamú zsoltárok. Előre bocsátom azt, hogy mint zenész, Claude Goudimel francia dallamú zsoltárait nagyrabecsülöm s azokat, mint a XVI. század vallásos zeneköltészetének legszebb virágait, az azon kor klasszikus zeneköltőinek munkái mellé állítom. De a mi Fran-

cziaországban, mint a francia ész és szív szüleménye, oly ellenállhatlan erővel ragadta meg a kebleket: az eltéveszté hatását s elveszté erejét nálunk, hol a magyar protestánsok azon korban nagyrészt a régi latin s magyar katolikus templomi énekeket használták; hol hatodfél századon át a római gregorián ének és az ősi magyar nemzeti ének között vívott csatákban, a magyar ősi dal a templom felszentelt csarnokaiban ősi jogosultságát fentartotta, s mint ilyen, a magyar ember örömét és buját legszebben volt képes hangokban festeni.

Szenczi Molnár Albert irodalmi működése a történelemé. Távol legyen tőlem, hogy e sokat hányatott, majdnem negyven évig külföldön tartózkodó s nyomorral küzdő férfiú babérjait, melyet a nemzeti irodalomtörténet írói s hitsorsosai, mint a magyar reformáció egyik vezérférfiának halántéka köré tűztek — megérintsem: de mint a magyar nemzeti zene történetének, illetve fejlődésének egyik szerény munkása, bátran hangoztatom e helyről azon véleményemet, hogy a francia nótájú zsoltárok, míg egyrészt nemzeti egyházi zenénket jóval visszavetették, másrészt a magyar protestánsok templomi éneklését összezavarta. E zsoltárok, melyek 1607 óta (Herborn) Toldy Ferencz szerint ¹⁾ eddig száznál több kiadást értek, a magyar protestánsok között egész szellemi forradalmat idéztek elő. Csaknem másfél-századba került, míg a zsoltárok dallamai csak részben is gyökeret verhettek. Ezt részletezve előadni, a XVII. század műtörténelmének körébe tartozik. Szavaim igazságául hivatkozom azon protestáns férfiak mondásaira, kik a magyarprotestánsok, különösenreformátusok énekeskönyveinek fejlődési történetével, vagy, hogy rövidebben szóljak, a magyar protestáns egyházi énekekkel foglalkoznak.

Révész Imre a már említett füzetben, ²⁾ a 27. lapon, a zsoltárok meghonosítását illető nehézségekről ekként szól: »A szenczi Molnár Albert zsoltárkönyve a Goudimel melodiáinak hangjegyeivel ellátva jött be a hazába. Az énekverseket igen nagy örömmel fogadták mindenek; de kevés levén még

¹⁾ A magyar nemzeti irodalom története. Pest. 1864—65. 64. lap.

²⁾ A magyarországi református egyház közönséges énekeskönyvéről. Debreczen. 1866.

akkor őseink között a hangjegyekhez értő egyén, csak nehezen és ritka helyen tudták kitalálni a melódiákat; de a hol kitalálták, nyomban a legnagyobb buzgalommal énekelték azokat a közönséges isteni tiszteleten, a nélkül, hogy erre az egyes gyülekezeteket bármiféle felsőbb hatóság is felszólította vagy kényszerítette volna.« Majd a 28. lapon ugyan e tárgyra vonatkozólag így folytatja: »Ha az énekléshez alaposan értő kántorok nincsenek és ha a gyermekek az iskolákban a szabatos tiszta éneklésben nem oktattatnak: a melódiák csakhamar elferdülnek a nép ajkain. Ily körülmények között gyökeres reformra van szükség, hogy t. i.: a melódiák eredeti tisztaságukra visszaállíttassanak. Ily reformátor volt már Erdélyben, 1730 körül, Szigeti Gyula István, kolozsvári főiskolai tanár, majd püspök, ki külföldön a zenészetben kellő képzettséget nyervén, nagy buzgalommal működött Erdélyben a melódiák eredeti tisztaságának helyreállításában.« Ezen reformtörekvés azonban mind e mai napig nem egészen sikerült. Ezt bizonyítják azon számtalan panaszok, melyek a protestánsok egyházi éneklése körül minduntalan felmerülnek, s a melyek új, hibátlan s a jelen század igényeinek megfelelő énekeskönyvek kiadását sürgetik. Hogy még napjainkban is a magyar protestánsok templomi éneke nem gyönyörködtető, erről a »Sárospataki füzetek« 1858. évfolyama, II. félév, 897. lapon ugyancsak a sárospataki főiskola zenetanára ekkép szól: »A melódiákat néhol az eredeti rhytmustól megfosztják, az őshangokat önkénytelen megváltoztatják, idegen elemű, azaz nem a melódia hangneméhez tartozó hangokkal kicserélve, ferdén, izlés nélkül, eredeti tisztaságukból kivetközve éneklik.« Továbbá ugyanott: »Abban sem valódi rhytmus a melódiáknál, sem izlés, sem kellem, belerő, határozott kinyomat az előadásoknál, sem nyelvtani szabatosság és tisztaság a versszövegek egyes szótagai kimondásánál nincs!

Mindez csak a Molnár-féle zsoltárokról mondható! Mert a magyar protestáns ember, ki búját, örömét katolikus testvéreivel együtt, busongó, »sírva vigadó« magyar nótákba szokta önteni, az ősi magyar énekek előadásában ennyire hátra nem maradhat. Ehhez hasonló panaszok lépten-nyomon felmerülnek nemcsak tudományos folyóiratokban, hanem a társaságokban is.

Szenczi Molnár Albert hosszas külföldi tartózkodása alatt megfeledkezett hitsorsosainak képességéről, midőn ama finom, művészi kivitelű és sok zenészeti képességet igénylő francia dallamokkal a magyar protestánsokat megajándékozta.

Ezen hangjegyes énekeskönyvek után megemlékezem még két nevezetes hangjegynélküli énekeskönyvről, a melyek a múlt században nagy kedveltségnek és elterjedésnek örvendtek.

Ugyanis Ráday Pál, ¹⁾ a múlt századbeli protestáns egyházköltők elsőrangú csillaga, 1704-ben II. Rákóczy Ferencz titkára, ki több követségben járt Lengyel-, Svéd- és Poroszországban, 1709-ben Benderben volt követ, írta *Lelki hódolás* című énekeskönyvét, mely 1715-ben Debreczenben s 1726-ban Lőcsén kis 16-od alakban megjelent. Az énekeskönyv két részre oszlik. Az első rész XIV Adát (adót) foglal magában közbevetett énekekkel. A második rész a lelki hódoláshoz alkalmaztatott »Istenes új énekeket« tartalmaz.

Vallásos érzet, Isten akaratjában való megnyugvás szól a szép nyelvezetű költeményekből. Különösen megemlítendők: Az igaz Isten imádásáról, az igaz hitről, reménységről, szeretetről, az atya Istennek, a fiúnak és szentléleknek dicséretéről zengedező énekek (40., 42., 50. lap). A buzgó kath. II. Rákóczy Ferencz befolyása meglátszik e könyvön. A 44. lapon »Más Azonról« (A fiu Istennek dicséretéről) cím alatt megszólal szent Bernát, a mézajkú apát és egyháztudor gyönyörű éneke, melynek első verse ekkép szól:

Zengj nyelvem ékesen
Az én édes Jézusomnak,
Kegyes lelki orvosomnak
Szólj szerelmetesen.
Mert csak ő érdemel
Áldást, és minden szerelmet,
Ki reám önt kegyelmet
S kő-szálla fölemel.

A 64. lapon »Szent Bernard Doctor éneke a Jézus nevé-ről« (*Jesu dulcis memoriae*) című világhírű egyházi éneknek

¹⁾ Bod Péter: *Magyar Athenas* 229. lap. Wallaszky: *Conspectus resp. liter.* 354. lap.

sikerült fordításával találkozunk, melynek első versét ide iktatom:

Jézus édes emlékezet,
 Adván szívünknek örömet:
 De mézet és minden izet
 Jelen volta megelőzhet.

Ez utóbbinak nótája: »Mennyből jövök most hozzátok« régi kath. karácsonyi ének; ¹⁾ az előbbinek nótája: »Mindenkoron áldom az én uramat (XXXVIII. zsoltár: Benedicam Dominum in omni tempore), mely a régi magyar dallam szerint: »Zugódik, dúl, fül magában a világ« ²⁾ énekeltetik.

Harminczkét év alatt, 1762—1794-ig, tíz kiadást ért meg Szőnyi Benjámín hódmező-vásárhelyi prédikátornak »*Szentek hegedűje*« című hangjegynélküli énekeskönyve. Vetsei János a Tiszántúl lakó protestáns ekklesiáknak superintendense, erősítette meg. Ezen »approbatio«-ból (12. lap) tudjuk meg, »hogy a közt az Énekes Könyv közt, mely 1754-dik esztendőben, ilyen Titulus alatt: Éneklésben Tanító Mester kijött és e közt, mely Szentek Hegedűjének neveztetik, ilyen megegyezés legyen. Amabban a Keresztyény Vallásnak fundamentomos Ágazattjai, ebben pedig a Keresztyéni Szent Élet foglaltatnak versekben: azért is nem hogy egyik a másikat embernek keziből ki-venné, hanem egymás után kell ezeket olvasni és hanggitsálni.« Nevezetes ezen könyvben az, hogy az élet minden szükségleteire, mindenféle állapotra s kötelességre külön énekek vannak, melyekről szerző az »Elöl-járó Beszéd« 15. lapján ekkép nyilatkozik: »Ne tessék valaki előtt idegen dolognak, hogy a második részben oly sokféle hivatalú emberekre tartozó énekek vannak; mert nincs oly hivatal, mellyben intésre s kegyes tanátsra s fohászkodásra nem volna szükség. Azt se tartsd alávalóságnak K. O., hogy vannak abban tsekély szolgálatú emberek javára irottak is mind azért, hogy azok a szent Írásban is emlegettetnek; mind azért, hogy ily tsekély szolgálatbéli személyek többnyire parasztok és tudatlanok lévén, leg-

¹⁾ L. Kajoni: *Cantionale Catholicum*. A csiki klostromban. 1676. 54. lap.

²⁾ L. Illyés István: *Soltári Énekek*. Nagyszombat, 1749. 5. lap.

több gonosztevők is válnak belőlük, mint a többek közt a mezei Pásztorok, kik ha tsak azt megtartanának is, a mi itt az ő számukra írott énekekben vagyon: nem vonatnának annyira az akasztófára. Bételnék így néhai b. e. Tek. Petrovsky Sándor kegyes fő Vitéz úr kívánsága, ki szélyvel jártában fájdalommal tapasztalván, hogy jobbára Pásztor emberek függének az akasztófákon: egy jeles munkát készítettett a Pásztorok oktatására Molnár János tudós pap úr által; és hogy azt holtá után való dicséretére meg-emlitsem, engemet is meg-keresztetett egy T. jó barátom levele által, hogy azon végre a felekezetünkbeli Pásztorok javára írnék valamit, akkor tettem be e könyvecskébe a mezei Pásztorok énekét.«

E könyvben az énekek legnagyobb része a francia dalamú zsoltárok nótája szerint éneklendő. A 25. oldalon találjuk a »Te Deum laudamus«-t, azaz Istent dicsérő buzgó éneket, melyet Krisztus Urunk születése után a négyszázadik esztendőben élt Szent Ambrosius kegyes Atya és Püspök, Deák nyelven készített; és most magyar nyelven mindenek előtt esméretes Soltári Nótára alkalmaztatott.« A II. rész tartalmából röviden a következő énekeket említem: A Fő-Bíró Éneke; Földes Úr Éneke; Éneklő Tisztartó; Éneklő Prókátor, Udvari szolgák Éneke; Gyógyító orvos Doctor Éneke; Éneklő nótárius; Éneklő Czéh-Mester; Házasodni akaró ifju éneke; Legény fohászkodása, leány nem adás után; Leányt nyert ifju kegyes fohászkodása; férhez kért s nap alatt levő Leány éneke; Tömlöztartó fohászkodása stb. Ezen énekek legnagyobb része szintén zsoltárdallamok szerint éneklendő. A könyv czimlapja előtt van egy rézmetszetű szent kép, melynek felső részén a dicssugarakat széthintő »Isten szem« mellett jobbról hárfázó királyok, balról égő illatáldozatot bemutató koronásfők lebegnek a felhők között. Az »Isten szem« feletti szalagon e szavak olvashatók: »Szentek hegedűje s azoknak jó illatu áldozatjuk.« A kép alsó részén, a jobbfelelűi fülkében, egy éneklő lányka áll, kezében iratsomagot tartva, a balfelül egy magyar ruhás ifju térdel és imára kulcsolt kezekkel fölfelé tekint. A két kép fölött következő jelszavak vannak: Könyörögjetez mindenkoron. Ephes. VI. 18; Énekellyetez a ti szivetekben az Úrnak. Kolos. III. 6.

Ezek volnának a nevezetesebb énekeskönyvek, melyeket a múlt században a magyar protestánsok világgá bocsátottak, s a melyek a magyar protestánsok templomi énekléséről hű képet nyújtanak. Ismételve kiemelem a szelidebb, békülékeny hangot, mely az énekeskönyvek »Elöl-járó Beszédeiben« oly kedvesen hatja meg füleinket. Ennek különben valódi oka az, hogy az énekeskönyvek szerzői, illetőleg összegyűjtői vagy szerkesztői — mert valódi szerző nevét alig három könyv viseli homlokán — nem lehettek hálátlanok a katolikusok iránt, kiknek felséges középkori hymnusaival gazdagították énekeskönyveiket.

A katolikus énekeskönyvek.

A múlt században — annak első évtizedeiben — a katolikusok részéről kevesebb énekeskönyv jött napvilágra. A törökök 145 évi uralma legsúlyosabban nehezedett az esztergomi érseki s a dunántúli nagy püspöki megyékre. II. Rákóczy Ferencz felkelése alatt, melyhez — a mi addig nem történt — három főpap is csatlakozott,¹⁾ ú. m.: Telekesy István egri, Illyés István és Petheő Endre czimzetes püspökök (mivel a fölkelés oka nem volt első sorban vallási érdek, mint az előbbieknél) a katolikusok az 1705. évi szécsi, de különösen az 1707. évi ónodi gyűlés határozatai daczára, sok sérelmet szenvedtek. Az utóbbi gyűlés kimondotta ugyan a három vallásfelekezet jogegyenlőségét, melyet azonban a protestánsok a jezsuiták elűzésével inauguráltak. A XVII. század végén a nagy Széchenyi György, ki 93 éves korában ült a primási székbe (1685—95), ifju tűzzel s erélyvel fogott nagy érseki megyéjének regenerálásához. Budavára visszahódítása után ott akadémiát, convictust, papnövelvét létesített. Bőkezűségét hirdették az esztergomi, egri és pécsi jezsuita-rendházak s egyéb helyeken u. m. Esztergomban a ferencziek, Egerben a szerviták és Budán a kapucinusok zárdái.²⁾ Az ő kormánya alatt 1693-ban jelent meg Illyés István esztergomi kanonok »Soltári énekek«

¹⁾ Frankl Vilmos: *A magyar nemzet története*. Kiadja a Szent István társulat. 1872. Lásd 289. l.

²⁾ U. o. 290. l.

czimű magyar rhytmusi énekeskönyv. Utódja Kollonics Lipót gróf, bibornok (1695—1707) folytatta nagynevű elődjének munkáját, s bár politikája a magyar történelemben nem kelthet kedves emlékeket, de jótékonyosságai, melyeket különösen az özvegyek, árvák s foglyok élveztek, sokáig hirdetik nemes szívét. Náray György esztergomi kanonok 1695-ben megjelent »Lyra coelestis« czimű énekeskönyvét Kollonicsnak ajánlotta.

Ennek utódja, Keresztély Ágost szász herceg (1707—25), alapította a pozsonyi kórházat. A törökök végleges kiszorítása után a primások, valamint a többi, a török járom alól kimene-kült egyházmegyék püspökei, minden erejüket a megfogyott lelkészet fedezésére fordították. A szerzetekből s monostorokból kivétettek a szerzetesek, hogy a vallásban elhanyagolt népnél lelkészi hivatalokat végezzenek.¹⁾ Ezután főpapjaink a papi fegyelem fölelevenítésén fáradoztak, mely az idők mostohasága s a meggyökerezett sok visszaállások miatt, csak nagy gondnal s böles körütekintés mellett sikerült.²⁾ Ezen nagy bajokhoz járult még a legfőbb baj, az egyházmegyék hosszú árvasága melynek kártékony befolyását már a XVI. század leginkább érezteté, midőn a primási székhely, Wranchich halála után, huszonhárom évig, 1573—96-ig, volt üresedésben, mi a reformáció elterjedését nagyban előmozdította. A tudomány és művészet végtelen kárára, a múlt században az esztergomi érseki székhely sokszor s több éven át volt főpásztor nélkül. Eszterházy Imre után (1745) öt évig, Csáky Miklós halála után ismét öt évig (1757—61), Barkóczy primás után tizenegy évig (1765—76) állott az esztergomi érseki megye árván.³⁾ A XVII. század végén újra föléledt egyházmegyék pedig a számtalan kül- és belakadályokkal voltak kénytelenek küzdeni.

Főpapjaink a múlt században — a rendezkedés nehézségei daczára — a tanügyet óriási áldozatokkal emelték. A szerzetes rendek iskolái között leglátogatottabbak voltak a jezsuiták iskolái. Az uralkodók, főpapok és főurak versenyre kelve alapítottak részökre zárdákat és tanintézeteket. A jezsuitákkal

¹⁾ Lányi Károly: *Magyar egyház történelme*. Átdolgozta Knauz Nándor. II. köt. Esztergom, 1870. 320. lap.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o. 297. lap.

versenyezve virágoztak a benczések, pálosok és piaristák tanintézetei.¹⁾ A szerzetes intézetekben nagy gond volt az egyházi énekekre fordítva, mely azonban legnagyobbbrészt latin szövegen csendült meg. Az ének művelését előmozdították az úgynevezett »iskolai drámák«, melyek a felsőbb tanintézetekben legtöbbszörre latin nyelven, de némely iskolában magyarul is műveltettek. Ezen drámákról Mátray Gábor és Toldy Ferencz értekeznek az 1851. évi *Akadémiai Értesítő*-ben. A regeneráció eme századában a kath. egyházi népének nem részesülhetett azon figyelemben, mely őt, mint a nép vallásos buzgóságának lévmérőjét, megillette volna. Könyvekben ugyan nem volt hiány, de a vallásos költészet egy ideig pihenni látszott. Új s nevezetesebb énekeskönyvek nem jelentek meg, de pótolták e hiányt a régiek, melyekben az ősi magyar ének, a sok háborúság után, még bájosabban csendült meg. Ezen énekekben hamisíthatlanul átszármazott az egykori daliás költészet. Habár a múlt században a katolikus énekeskönyvek számra nézve hátrább állanak a protestánsokénál: de beltartalomra, a magyar zenére nézve azokat felülmúlják. A katolikus énekeskönyvekben a conservativismussal találkozunk. Itt halljuk az ősi magyar zenét, melyből a mai sirva-vigadó magyar nóta fejlődött, mely dallamkötés, rhytmikus beosztás, változatos ütemméret s csillogó harmoniai kíséret mellett a kedélyérzelem legkülönbözőbb nyilvánulásait: az öröm, lelkesedés, a bánat, merengés, a kitörő jókedv vagy a lemondás komoly, méltóságos hangulatát oly megragadó szépen eszményíti.

Azon könyvek közül, melyek a XVIII. században ihletett vallásos költészet s igazi magyar dallamoknál fogva általános elterjedésnek örvendettek, első helyen áll: *Náray György esztergomi kanonok, zólyomi füesperes s a szent Istvánról nevezett papnövelde igazgatója által 1695-ben Nagyszombatban 4-rét alakban, hangjegyes magyar és latin énekeskönyve: Lyra coelestis suavi concordia divinas laudes personarum, hominumque animos a terrenis ad coelestia avocans.* Ekönyvet, mint a leáldozó XVII. század bucsúsugarát s a XVIII. század derengő hajnalát üdvözöljük.

¹⁾ U. o. 366. lap.

Náray György, az ihlett keblű vallásos költő, egyúttal zenész, ki nevét a hátrahagyott száznál több egyházi népénekben megörökíté, tanulmányait Rómában, a szent Apollinarisról nevezett collegiumban végezte. 1690. év márczius 4-én a pozsonyi káptalanból az esztergomiba helyeztetett át s egyúttal mint tornai főesperes, székét elfoglalta. Mint különösen ájtatos, kegyes társalgású s mindeneknek jó példával előljáró férfúró! tétetik róla említés.¹⁾ A szegények iránt bőkezű, a világi javaknak megvetője volt. A török hódoltság alatt nyögő, a legtávolabbi vidékeken szerteszórt, elhagyatott híveknek nagybuzgalmú lelki pásztora, az Isten házainak helyreállításában fáradhatlan munkásságot fejtett ki. A gondjaira bizott zólyomi kerület papságához latin nyelven *Epistolae sacerdotales* című, az igazi keresztény szeretet lángjától hevülő s bölcs tanácsokban bővelkedő leveleket intézett 1692-ben. A szent háromság imáadásáról szóló »rózsafüzért« magyar nyelven adta ki. Bőkezűségét hirdették a káptalan-utczában fekvő kanonoki ház, a szent Katalin tiszteletére emelt oltár-ház s a szent István királyról nevezett papnövelde házának nagy költséggel járó nagyobbítása, illetőleg jobb karba való hozatala. 1697. évben a kereszt. szent Jánosról címzett prépostságot nyerte. Jótékonyásban bővelkedő áldásos életét 60 éves korában 1699. év december 5-én fejezte be. Holtteste Nagy-Szombatban a szent Miklós templomnak keresztelő szent Jánosról címzett kápolnájában helyeztetett el.

Vallásos kedélyének legszebb virága a már említett *Lyra coelestis* című magyar-latin énekeskönyv, mely tulajdonkép csak a XVIII. században terjedt el általánosságban, s szép lendületes versei, de legkivált gyönyörű magyar dallamai folytán a múlt század legszebb elmeszüleményei közé állítandó. A negyedré! alakú, 237 lapra terjedő művet Kollonics Lipót bibornok, Magyarország primásának, esztergomi érseknek ajánlotta. A latin nyelven szerkesztett előszóban (Proemium), mely hét oldalra terjed, az egyházi zene fenségéről értekezik s annak jogosultságát a szentirásból vett idézetek alapján fejtegeti. A kántorhoz vagy olvasóhoz intézett következő latin előszóban

¹⁾ Az esztergomi főkáptalan magán-levéltára : Liber ruber 42. 52.

előszámlálja azon tulajdonságokat, melyek a szép egyházi ének előadásánál megkívántatnak. Ugyancsak itt említi, hogy a könyvben foglalt énekek közül — kivéve azon kevés számú énekeket, melyeket, mint másnak kertjéből kiválogatott rózsákat, könyvébe szintén fölvelt — körülbelül százat maga készített s azokat egyszólamú dallammal megzenésítette.¹⁾

Náray Györgyben tehát költőt és zenészt birunk. Toldy Ferencz Ányos Pálról mondja,²⁾ hogy egyike a legköltőibb kebleknek, mik magyar nyelven zengették érzelmeiket. Lelke csupa lév és óhajlás. Érzékeny szíve a barátságért és hazáért lángolt. Ugyanezt mondhatjuk Náray Györgyről, mint magyar zeneköltőről, ki vallásos keble érzelmeit olvadékony, a katolicismus fenségét komoly, méltóságos, az ősi magyar busongó zenerhythmust feltüntető zöngékben festi. Énekeit egyszólamban írta, de benne van a csillogó harmonia, mely olyannyira megragadja lelkünket.

A magyar zeneműtörténet sokat köszönhet Náraynak. Énekeiben a népies könnyű s ünnepélyes komoly magyar rhythmus egybeolvad. Célja vala, a más felekezetűek között lakó hiveket az énekek által az Isten házába csalogatni, a mit csábító szép ős-magyar dallamaival könnyen el is érhetett.

Náray a csillagalakú hangjegyeket használta. Dallamait ötsoros vonalrendszerben, sopran — akkor discantus — kulcsban, kereszt és b előjegyzéssel, az üteny megjelölésével — s tekintve az akkori gyarló nyomdai viszonyokat s az igen csekélyszámú hangjegyértő szedőket — értelmesen állította ki. Az énekeskönyvben következő fe'osztás van: reggeli énekek; adventi énekek; karácsonyi énekek; farsangi napokra; nagybőjtire való énekek; husvét; pünkösdi; más nagy ünnepekre; szent miséhez való énekek; Kyrie, Gloria, Credo; szent háromságról való énekek; a boldogságos szűz Máriáról való énekek; a több dicsőült szentekről, és végül processiókra való különféle litániák. A mű a breviariumból vett latin hymnuszok s a nyolcz zsoltáréneklési móddal végződik. A könyv első lapján zeneallegorikus kép van, közepén angyalok Kollonics bibornok

¹⁾ L. Praefatio ad Cantorem seu Lectorem.

²⁾ *A magyar nemzeti irodalom története.* 125. lap.

arczképével a levegőben lebegnek. Náray után, mint önálló egyházköltő és zenész, Illyés István esztergomi kanonok, szent-tamási prépost s a szent Istvánról nevezett papnövelde igazgatója következik, ki *Soltári énekek, a magyar anyaszent-egyház vigasztalására, és halottas énekek a szomorú temetések alkalmatosságára* című énekeskönyvét 1693. évben »Széchenyi Györgynek a méltóságos főpapi Fejedelemlnek, esztergomi érseknek, Magyarország primásának« stb. ajánlotta.

Ezen, a maga nemében egyetlen kath. énekeskönyv, mely szent Dávid 150 zsoltárainak nagy részét ősi magyar énekekben tartotta fenn, a múlt században igen elterjedt könyv volt, mely Sándor István *Magyar könyvesháza* szerint, 1749-ben Nagy-Szombatban, 1781-ben Budán, 1793-ban ismét Nagy-Szombatban újra megjelent. Ezen könyv volt hivatva, az ősi magyar zsoltárdallamokat fenyegető szenczi Molnár Albert-féle francia dallamokat ellensúlyozni.

Illyés István a Csikszentgyörgyön született Illyés Andrásnak, a XVII. század nevezetes hitvitázó írónak, később erdélyi püspöknek testvére, tanulmányait Rómában a szent Apollinaris collegiumban végezte. Plébános volt Püspökiben (Pozsony mellett), 1688-ban már esztergomi kanonok és egyúttal somorjai plébános.¹⁾ A nagy-szombati akadémián másfél éven át a »jus imperiale«-t adta elő. 1690. márczius 4-én zólyomi főesperes s a papnövelde igazgatója lett, melyet öt éven át kormányzott. 1691-ben szent-tamási prépost lett és ugyanazon év június 5-én a bold. szűzről nevezett szent-jobbi apátságot nyerte. 1696-ban éneklő kanonok, 1703. évi márczius 29-én szendrői címzetes püspök lett. Keresztély Ágost, szász herceg, bibornokérsek, 1707. évi október 24-én éneklő kanonokká, majd nemsokára érseki általános helynökké nevezette ki.

Adakozásaiból megemlítettnek: Nagy-Szombat város tornyának helyreállítására adott összeg; bőkezűségét hirdeti a székesegyház szent Péter és Pál apostolok kápolnája, melyet új boltozattal s festményekkel ékített; ugyancsak e kápolna

¹⁾ Az esztergomi főkáptalan magán-levéltára: Liber ruber. 148. lap.

oltárát 1702-ben megújította, s ugyanazon évben a pálosok szent József templomába orgonát állíttatott.

Illyés István, lelkipásztori bokros teendői mellett, már mint püspökii plébános a hitvitázó irodalom terére lépett. 1692. évben írta a *Lelki Tej* című magyar katekizmusát, ezt követte 1693-ban a *Soltári Énekek* könyve magyar dal-lamú énekekkel; ehhez csatoltattak a nagy fáradtsággal egybe-gyűjtött halottas énekek, ezekhez járul a *Készület a jól meg-haláshoz* című ima s vigasztaló könyv, mely franczia, olasz, majd deák eredeti után általa adatott ki először magyar nyel-ven. 1707. évben bocsátotta közre jeles magyar hitszónoklatait »Sertum Sanctorum« cím alatt. A rákövetkező évben kápta-lani nagypréposttá lön.

Illyés István munkásteljes életét 1711. október 24-én fejezte be Nagy-Szombatban; hült tetemei a székesegyház mellékkápolnájában, az általa kiékesített szent Péter és Pál kápolnájába helyeztettek el.

Illyes István művei között legérdekesebb a *Soltári éne-kek* és a *Halottas énekek* könyve.

Illyés »előszavában« egész elragadtatással beszél Szé-chenyi György, a főpapi fejedelem nagy érdemeiről. Ezen főpap fejedelemségében — ugymond — a magyar anyaszentegyház már sokkal »külljeb« terjedett, s számtalan sok költsége s atyai gondviselése folytán az naponként gyarapodik. Ott, hol azelőtt sok esztendők leforgása alatt török »Halláh« kiáltat-tak, most bő adakozása folytán, romlott templomok megújítat-tak, drága oltárok emeltettek, keresztény »Alleluják« énekel-tetnek. ¹⁾

A keresztény olvasóhoz szóló levél«-ben Illyés a zsoltár-éneklést az ó és új szövetségi példákból magyarázza, s egész lelkesedéssel emeli ki ama szentírási helyeket, melyekben zsol-táréneklésről tétetik említés. A zsoltárok egy részét s még közbe más énekeket 10 évi plébánossága alatt nem kevés fáradtsággal szerezte össze. »De még eddig utolsó kezemet — úgymond a szerző — sok egyéb foglalatosságom miatt azok-nak kibocsátására nem tehettem. Im most, nem mind ugyan-

¹⁾ Lásd az ajánlatban 179. 3.

azokat (mert foglalatosságim nevelkedvén, nem érkezem), hanem a mellyeket legszükségesebbeknek ítéltem, úgymint némely Soltárokat és Halottak temetésére szerzett énekeket nyomtatásban kiadom.« Különösen kikel »az eretnokséggel bőves idegen« Gradualék és Funebralisok (halottas könyvek) ellen, melyek sok helyütt a katolikus iskolamesterek kezében is forognak. Azért írta össze e dallamokat, hogy az idegen énekeket, melyeket a Pázmány Péter alatt tartott zsinat (c. III. n. IX.) egyenesen eltilt, a katolikus hívók kezéből kivehesse. Ez eléggé illusztrálja az általam fentebb előadott helyzetet, melyet különösen a szenczi Molnár-féle idegen dallamú zoltárok teremtettek. Ezután nagy szorgalommal javítja ki mindazon verseket, melyek az eredetiben »irva nincsenek«, hanem a melyek »némely Compositoroktól idegen és eretnek értelemmel hozzáadattak.«

Illyés kitűzött célját, a magyar katolikus zoltáránekeket összegyűjteni és különösen az idegen dallamokat eltávolítani, nem érthette el. Tíz évi plébánossága rövid idő volt ezen nagy munkára. Illyés mintegy 73 zoltárnak közli dallamát. Több helyen egyszerűen hivatkozik a nagy-szombati újabb kiadású (1675) *Cantionalé*-ra. Hogy mennyire voltak a francia dallamú zoltárok már a XVII. század végén s még inkább a XVIII. században Pozsony vidékén is — hol Illyés tartózkodott — elterjedve, mutatja azon körülmény, hogy minden szigorú igyekezete daczára a *Soltári Énekek* közé több, a protestánsok zoltáros könyvében előforduló dallamokat is átvett; p. a XXII. zoltár dallamát: Az Úr énnékem őriző pásztorom (36. lap); a XLI. zoltár dallamát: Mint a szép hives patakra (61. lap) jöllehet mind a kettőnek más magyar dallamát színtén közli (63. lap); a XLV. zoltár után közli a híres protestáns zoltáráneket: »Erős vár nekünk az Isten.« Mintegy 10 zoltárnál a »Zugódik dül, fül magában a világ« dallamra hivatkozik, mely dallamkötés, rhythmicus beosztás és ütenyre nézve egészen hasonmása Tinódi Sebestyén »Enyingi Török János vitézsége« című, Kassán 1553-ban írt dallamának.¹⁾ Illyés hangjegyzése

¹⁾ *Történeti, bibliai és gunyoros magyar énekek dallamai a XVI. századból.* Mátray Gábor. Pest. 1859. L. 95. lap.

libásabb mint Nárayé. Az egyes dallamok megfejtését nagyban nehezíti a kulcsok rendetlen használata. A szoprán kulcsban irt dallamok néha semmi — de többnyire kis igazítás mellett szépen megfejtethetők; az alt kulcsban irt dallamok megfejtése már fáradságos.

Egyáltalán Illyés inkább naturalista énekes volt, ki a nép száján megzendülő dallamokat kis zenetudományánál fogva több helyen csak gyarló módon volt képes az elfeledéstől megmenteni. A *Soltári Énekek*-ben megcsendülő magyar dallamok világosan mutatják azt, hogy a katolikusoknál a magyar dallamú zsoltárének igen kiterjedt volt, melynek azonban nagy része az idők mostohasága miatt elveszett.

Sokkal nagyobb eredményt mutat fel Illyés a »Halottas énekekkel«, mely művének második részét képezi. (160—332. l.) Ezekről azonban most az idő rövidsége miatt nem szólhatok.

Ezen két, újabb énekeket magában foglaló énekeskönyv mellett legnagyobb tekintélynek s elterjedésnek örvendett az egyházhivatalos kiadású *Cantus Catholici ex editione Szelepcséniana* régi és új deák és magyar ájtatos egyházeének és litániák című nagy 4-rét alakú énekeskönyv, mely 1703., 1738. és 1792. évben több régi ének kihagyásával s újabbak beszövéseivel tarkítva jelent meg, és különösen az iskolamesterek, kántorok és egyéb írástudó előénekesek nélkülözhetlen kézikönyvét képezte. Ez a legrégibb magyar katolikus egyházi énekek gyűjteménye, mely a XV. század közepéig benyúlik, melybe az 1560-ki zsinat óta csakis zsinatilag jóváhagyott énekek vétettek fel. Alapját képezi a Kisdi Benedek egri püspök költségén 1651-ben megjelent »*Cantus catholici*«, régi s új, deák és magyar ajtatos egyházi énekek és litániák: kikkel a keresztyének esztendő által való templomi solemnitásokban, processiókban és egyéb ajtatosságban szoktak élni« című 4-rét 269 lapra terjedő, helynév nélküli énekeskönyv. Ennek bővített alakja a Kassán 1674-ben megjelent: *Cantus catholici latino-hungarici*. In lucem dati Autoritate et liberalitate Illustrissimi et Reverendissimi D. D. Francisci Leonardi Szegedi Episcopi Agriensis. Az Méltóságos egri püspök Urunk ő Nagysága akaratyából és bőv-kezü adakozásából kibocsáttatott, Magyar és Deák, Keresztyéni Catholikus énekek, 4-rét, 560 lap. Ezen

Tudomány

nevezetes énekgyűjteményben a magyar zene története szól hozzánk. A kezdetleges, gyakorta hibás hangjegyzés hirdetője ama nemzeti magyar énekeknek, melyek nagy királyaink udvarában s kápolnáiban egykoron megcsendültek, melyeknek nagyszerűségét és fenségét a többi közt Péter vulturáni püspök, IV. Sixtus pápa követe, Mátyás király udvarából következőkép írja le: ¹⁾ »Mátyás énekkaránál jelesebbet nem láttam; minap az udvari templomban a magok dicséretes szokása szerint ünnepi misét énekeltek nagyszámú főúr s nemesség jelenlétében. Visszatérvén elfogom beszélni, mily nagy figyelem, és mily nagy áhitattal, mily pompával és fénynyel adatott e mise. Megzavarodtam, midőn látnom kellett, hogy az isteni dolgokban, a lélek üdvösségére tartozókban egy világi fejedelem túlszárnnyalt.« A kath. isteni tiszteletnek, szertartásainak s ünnepeinek egész rendszere igazi nemzeti alakban e gyűjteményben feltalálható. Nemzeti jelleg s magyar rhythmussal kitűnnek különösen a Mária-énekek, az oltári szentség mély költészetű dallamai, a magyar szentek: szent István és szent László énekek; gyermekded öröm csendül meg a karácsonyi énekekben; a diadal s győzelem öröme cseng a húsvéti énekekben; a méla bús fájdalom tör ki a nagybőjti énekekben, különösen a Mária siralmaiban. E nevezetes könyvről részletesen a XVII. századi egyházi énekeknél kell szólanom, mert jobban azon század termékei közé tartozik.

Ezen hangjegyes énekeskönyv után hosszú szünet áll be a múlt század kath. egyházi költészetében; de tekintve a valóban nemzeti kincset, melyet az ősi énekek dallam tekintetében képviselnek, gazdagon kárpótolják ama nagy ürt, melyet magok után hagynak. A szöveg s dallam szerzői ismeretlenek — legalább nagyobbbrészt. Itt találjuk a »nemzeti vallásos költészet ²⁾ azon terményeit, melyek, mint a rét egyszerű, de szép virágai léteznek, termettek, a nélkül, hogy ismernők a szerzőt, a kitől, a helyet, hol először keletkeztek; s melyeket a nép buzgalma a mily szeretettel vett át jámbor őseitől, mint becses örökséget, oly hagyományos kegyelettel ad át zengedezve utódainak.«

¹⁾ Péterfi: Concilia I. 9. 1483. év.

²⁾ Tárkányi Béla: *A vallási költészetről*. Magyar akadémiai Értesítő. 200. lap. 1860.

Különösen a Mária-énekek tűnnek ki ős eredeti magyar dallamuk által. A szűz anya tiszteletében méltán látjuk magasztos vallásunk költészetét. Csodálatos meghívása az istenanyai méltóságra, ama engedelmes önodaadás, feltétlen bizalom, azon mély alázatosság, melylyel a legmagasabb kitüntetést fogadja, cseng az adventi s karácsonyi énekekben. (L. 1—7 ; 8—50. lap. 1792.) A szívszaggató fájdalmak, melyek a szűz anya keblét tépték fának keresztje alatt, a nagybőjti énekekben találunk legszebb kifejezést ; a halál fölötti győzelem, Mária dicső mennybemenetelére való s a többi szebbnél szebb énekekben találhatók.

Hasonló szép ősi dallamokkal bővelkednek az oltári szentségről szóló énekek. Mindezen énekek egyik része még későbbben előfordúl, s így e helyen róluk többet nem mondok. A hangjegyzés még az 1792-ki budai és nagyszombati kiadásban is igen gyarló. A csillagalakú hangjegyek közül az egész \circ , a fél \circ , negyed \bullet , nyolczad \bullet , tizenhatod \bullet fordulnak elő. Legtöbb dallamnak előjegyzése egy \flat ; két \flat előjegyzés van a »Nagy Boldogasszony napjára« való szép magyar énekekben : »Fölvitetett magas mennyországba« (227. lap), három \flat előjegyzés fordul elő a karácsonyi énekek között (Jertek, dicsérjük, áldjuk, 14. lap) ; négy \flat előjegyzés található a nagybőjtre való énekek közt (»Bágyadt sérelmétől Martyrok asszonya«, 58. lap). Különben a dalok legnagyobb részénél előjegyzés nem látható. Ének közben a \sharp és \flat igen ritkán látható ; a félhang emelkedése vagy esése a dallammenettől határozandó meg. Az énekek legnagyobb része $\frac{4}{4}$ (C) üteny szerint osztandó be. Ütenyvonalások nincsenek ; a szöveg rendetlenül van a hangjegyek alá írva.

A szöveg és az énekek czíme : »Más régi ének«, arra mutat, hogy ezen énekek az előbbi századokból vétettek át, s a könyvek szerzői azokat, a múlt iránt való tekintetből, a régi könyvek vagy kéziratokból változtatlanul irták le.

A múlt században megjelent hangjegyes énekeskönyvek között legnagyobb haladást mutat a Vázott 1797-ben nagy negyedréti alakban megjelent : *Katolikus karbeli Kótás énekeskönyv*, mely Bozóki Mihály, »a maróthi egyháznak leg-

kisebb szolgája és kántora által Muszika-kótákra alkalmaztatott.«

Midőn haladást említek, csak azt akarom érteni, hogy ezen 323 lapra terjedő énekeskönyvben már a modern hangjegyekkel, ütenyvonalásokkal, \sharp és \flat előjegyzésekkel találkozunk. Mindenesetre csak korlátolt nyomdai viszonyoknak tulajdonítható az, hogy azon korban, midőn a zeneművészet legnagyobb geniusai dicsőségek tetőpontján állottak, midőn egy Händel és Bach nagy művei, Haydn, Mozart és az utólérhetlen nagy Beethoven örök szépségű zenekölteményei lehető tökéletes hangjegyzésben a világ művelt közönségének kezei között forogtak: nálunk a kezdetleges modern hangjegyek megjelenését haladásnak kell jeleznünk. Bozóky énekeskönyvének hangjegyei még meglehetősen gyarlók, a vonalok elején álló szoprán-kulcs pedig alak tekintetében unicumnak mondható; de mégis a haladásnak örvendünk, mert az ezután megjelenő énekeskönyvek mindinkább szebb izlésű kiállításban kerültek a közönség kezébe. A jelen században megjelent katolikus hangjegyes énekeskönyveink pedig kiállítás tekintetében igen közel állanak a külföld e nemű termékeihez. E részben igen messze visszamaradtak a magyar protestánsok, kiknek még 1878-ban Budapesten (Hornyánszky Viktor) megjelent *Közönséges isteni tiszteletre rendelt énekeskönyvek*-ben is a XVI. század csillagalakú, ütenynélküli, nehezen érthető gyarló hangjegyzésével találkozunk! Bozóky énekeskönyvében nincsen »Előszó«. A könyv keletkezéséről, kiállítási nehézségeiről bizonyosat nem tudhatunk. Az egész első lapot elfoglaló cím szerint a három részre osztott énekeskönyv a Csiki- és Szelep-csényi-féle énekeskönyvekből van egybeállítva s más új énekekkel bővítve. Az első rész: »Az apostoli hit«, mely az evangéliumokat, az azokban foglalt hitcikkeket, az azokból merített tanulságot, az ünnepeket s az oltári szentség imáadását adja elő. A második rész: »A reménység«, melyben az adventi, karácsonyi, újévi, vizkereszti, böjti, busvétí, Úr mennybemene-teli, pünkösdi, és a szentháromság vasárnapjáról szóló énekeket tartalmazza; a harmadik rész: »A szeretet«, mely Jézus nevéről, magyarok nagyasszonyáról és más dicső szentekről foglal magában énekeket, melyekhez néhány zsoltár, többféle

litánia és a déleesti ajtatosságra való énekek vannak csatolva. E könyvben találkozunk azon hangjegyes énekekkel, melyek mai énekeskönyveinkben leggyakrabban előfordúlnak, p. o.: »Im arczunkra borulunk« (Haydn szép miseéneke), 87. lap; »Jer, imádjuk vég nélkül«, vagy a mint ma énekeljük: »Ez nagy szentség valóban«, 90. lap: »Mennyből szállott kenyér«, 91. lap; »Üdvözlégys Krisztusnak drága szent teste«, 93. lap; »Üdvözlégys oltári szentség, csodálatos Istenség«, 94. lap; »Fehér színben elrejtett isteni bölcsesség«, 95. lap; »Szerelmes édes Jézusom imádlak tégedet«, 98. lap, vagy a mint ma énekeljük: »Add nekem Jézus szívedet«, 99. lap; »Mondj éneket zengő nyelvem«, 99. lap; »Mennyből származott angyali kenyér«, 100. lap; »Imádlak tégedet láthatatlan Istenség«, 101. lap; »Oh ki ez oltáron kenyér színe alatt«, 106. lap; »Mondj éneket zengő nyelvem«, 107. lap; »Oh szentséges, oh kegyelmes, édességes Jézusom«, 112. lap; »Dicsérd Sion megváltódat, vezéredet, pásztorodat«, 112. lap; »Litánia az oltári szentségről«, 114. lap, »Jertek keresztény lelkek, az Istent dicsérni«, 116. lap; »Ave Maria gratia plena; így üdvözlé angyal a szép szűz Máriát«, 120. lap; »Midőn a szűz magzatját, jászolban síró fiát el akarja altatni, így énekel ő neki«, 132. lap; »Szűz Mária a világra nekünk szent fiát hozá«, 132. lap; »Csorda pásztorok«, 133. lap; »Három királyok napját, országunk egy istápját«, 139. lap; »Atyának bölcsessége, bizony Istensége«, 153. lap; »Keresztények sirjatok«, 154. lap; Faludi Ferencznek: »Szüzek, ifjak sirjatok« éneke, melyet a nép egyetemesítve a fentebbi szerint énekel; ¹⁾ »Bűnös lélek, sirasd kérlek«, 155. lap; »Én nemzetem zsidó népem, te elled mit vétettem«, 162. lap; »Oh félek, rettegek«, 164. lap; »Királyi zászlók lobognak«, 165. lap; »Álla a keserves anya«, 166. lap. *Husvétí énekek*: »Krisztus feltámad, mi bűnünket elmosá«, 173. lap; »Krisztus feltámad, igazságunkra«, 174. lap. »Krisztus halált meggyőzé, a sátánt megkötőzé«, 177. lap; »Feltámadt Krisztus e napon, Alleluja«, 177. lap. *Pünkösdi énekek*: »Jöjj el szentlélek Isten, ereszd reánk teljesen«,

¹⁾ Tárkányi Béla: *A vallási költészetről*. Magyar akadémiai értesítő. 1860. 200. lap.

180. lap; »A pünkösdek jéles napján, szentlélek Isten küldeté, 183. lap. *Szentháromságról*: »Szentháromságnak az én életemet«, 183. lap; »Dicsértessél szentháromság«, 183. lap; szent Ágoston és Ambrus hálaéneke: »Téged Istent mi dicsérünk«, 187. lap; »Jézus édes emlékezés«, 205. lap; »Litánia Jézus üdvösséges nevérol«, 203. lap. *Mária énekek*: »Magasztalja az én lelkem az Urat s Istenemet«, 210. lap; »Egek ékesége, földnek dicsősége«, 211. lap; »Üdvözlég szép rózsá, szüzesség virága«, 213. lap; »Oh szüzek szent szüze«, 214. lap; »Üdvözlég Mária, tengernek csillaga«, 215. lap; »Oh Mária drága név«, 217. lap; »Mondj naponként és óránként«, 221. lap; »Loretomi litánia«, 224. lap; »Dicsértessél oh Mária«, 227. lap; »Máriát dicsérni hitek jöjjetek«, 228. lap; »Mégváltónk szentes Anyja«, 229. lap; »Mennysorságnak királynéja«, 229. lap; »Mennyes királyné asszonya«, 229. lap; »Mennysorságnak királynéja, irgalmasságnak szent Anyja«, 230. lap. »*Nemes magyar hazánkban tiszteletben levő szentekről való énekek*»: szent András apostolról, 232. lap; Xavier szent Ferenczről, szent Miklós püspökről, 233. lap; szent Tamás, szent János apostolokról, 234., 235. lap; apró szentekről, 235. lap; szent Pál, szent Mátyás apostolokról, 237. lap; szent József konfessorról, 238. lap; szent Benedek patriarkáról, 239. lap; nepomuki szent Jánosról, 245. lap; szent Alajosról, 246. lap; szent László magyar királyról, 248. lap; magyar szüz szent Margitról, 249. lap; szent Imre magyar herczegről, 259. lap; magyar szent Erzsébetről, 260. lap; hit, remény és szeretet indulatjáról, 268. lap; a világ felett nyert győzelmek ének: »Menny, föld, tűz, víz, levegő, ég«, 274. lap; a gonosz lélek legyőzése: »Incselkedik ellenem a sátán, igen tör rám a fene oroszlan«, 275. lap, s a t.

Ha végigtekintünk ez énekeken, melyek legnagyobb-részt a vallásos költészetnek új termékei, s ha azok szép, komoly menetű, busongó magyar dallamait halljuk csengeni: örömtelt szívvel mondhatjuk, hogy a magyar vallásos költészet az irodalmi hanyatlás korszakában nem pihent!

Ezen nyomtatott hangjegyes énekeskönyveken kívül találkozzunk még kisebb hangjegy nélküli énekeskönyvekkel, melyek nem bírtak általános jelleggel, hanem csak egyes vidékek vagy

egyházak lelki szükségletét fedezték. Ilyen többi közt ama kis alakú, 67 lapra terjedő ima- és énekeskönyv-füzet, mely Kassán 1734. évben következő cím alatt jelent meg: *Ajtatos énekek és imádságok, melyek szeraphikus szent Ferencz szerzetéből való conventualis PP. Minorita Missionáriusok (által) az egri püspökségben tartandó szent missiojok alkalmatosságával énekelletnek, vagy felszóval az ajtatos Hívekkel mondatnak.* Ezen füzetkében találjuk az úgynevezett katekismusi énekek közül az »Úr imádságát« (1. lap); az »Angyali üdvözetet« (3. lap); az »Apostoli Credot« (4. lap); az »Isten tíz parancsolatit« (6. lap) versekbe szedve. A 9. lapon az 50. zsoltárból készült gyönyörű »poenitentia«-ra való éneket látjuk, mely egészen s változatlanul a mai könyveinknek egyik legszebb ékessége:

Könyörülj Istenem én bűnös lelkemen,
Szánakodjál immár szomorú szívemen:
Haragodnak mennykövét, éles, hegyes törét:
Vedd vissza vétkeim büntető eszközét.

A szent miseénekek közül:

Jertek keresztény hívek az Istent dicsérni,
Szent mise hallgatással Urunkat tisztelni.
Mutassunk áldozatot, mely Istent illeti,
Mely együtt szentség leszen, kiki elhiheti.
Kyrie elejson. (14. lap.)

Krisztusnak a bűnösök ellen való panasza ekkép szól:

Jer ide oh bűnös, miért lehetsz oly dühös?
Mondd meg itten, mit neked vétettem,
Ellened miveltem? Nem ismerem.
Értetted emberré löttem kis féreggé,
Vedd elmédbe, miért hát bűneiddel
Engemet üldöazol? Oh kegyetlen! (21. lap.)

A szent háromság tiszteletére irt két ének, mely Bozókya-
ban is előfordúl, ekkép hangzik:

Szent háromságnak az én életemet,
Felajánlottam lelkemet, testemet;
Ezt fogom dicsérni és dicsőíteni.
Áldassál szent háromság
Örökké egy valóság. (26. lap.)

Itt találjuk a Jézus szent nevéről szóló litániát a 29. oldalon; a Mária-énekek közül igen szép »a bűnös ember fohász-kodása a boldogságos szüz Máriához« :

Oh malaszttal teljes szent szüz,
Irgalmasságnak Anyja!
Nézd mint meg vagyok terhelve
Mint bűn szívem faggatja.
Oh Mária, Jézus Anyja
Esedezzél érettem. (39. lap.)

A lauretomi litánia után megemlítem még szent Ambrus és szent Ágoston hálaénekét:

Téged Isten magasságban
Mi dicsérünk itt mindnyájan:
Téged illet dicséret, mindennemű tisztelet,
Ég és föld téged ismernek
És nagy Uroknak neveznek
Cherubini és Szeraphini, dicsőítnek örökkén. (59. lap.)

Az énekek mellé nincs a nóta odatéve, jele, hogy akkori-ban azok már általánosán ismert dallamok voltak.

Hasonló, nagyobb alakú füzetke jelent meg 1784-ben Pesten, Landerer Mihálynál, következő címmel: *A veszprémi püspöki megyében szentháromság tiszteletére boldog emlékezetű Biró Mártonnak ugyan veszprémi püspököknek szerzése és rendelése szerint a mindennapi szent Misekor mindeddig példás ajtatossággal gyakoroltatni szokott Énekek és imádságok, melyek sok íz-béli nyomtatások után, most ujólag azon veszprémi Püspöki Megyének számára bé-nyomattattak.*

Mint a cím is mutatja, az egész füzet, egy-két oltári szentségről szóló éneket kivéve (Imádlak téged láthatatlan Istenség, 19. l.; Üdvözlégy Jézusnak drága szent teste, 20. l.); szentháromságról szóló énekeket tartalmaz, melyek Biró Márton veszprémi püspök művei, p. az V. ének (nótája: Mit bánkó-dol, s mit fárado-l):

Ábrahámmal hármat látok
De egyet imádok:
Leborulok, fohászkodok,
Térdet s fejet hajtok:
Álmélkodok, szóllani nem tudok:
Mert mélységek, fölségek
Az isteni titkok. (10. lap.)

Igen szép a »Jézus szerelméről szóló« ének (nótája: Szent Háromságnak az én életemet):

Meg-sebhet és epett szívem
 Jaj mit tész?
 Gerjedezésiddel avagy hová lész?
 Hol adatott neked
 Oly drága kedves rész,
 Melyet ha feltalálhatsz
 Soha tőled el nem vész? (16. lap.)

A 48 oldalra terjedő füzet imádságokkal s az egész istenitisztelet rendét magában foglaló »intéssel« végződik.

A két előbbi fölött magasan kiemelkedik az 1785. évben Pesten Landerer Mihálynál nyomtatott 12-rét 320-lapra terjedő következő czimű énekeskönyv: *Énekek könyve, szükséges litániákkal és imádságokkal. A magyar keresztény katolika Anyaszentegyház szolgálatjára Székes Fehérvári Püspökségben.*

A cím előtti lapon írónnal e szavak olvashatók: »Ezen énekek szerzőjének, részint fordítójának Ányos Pál mondatik.« Ez Mátray Gábor írása, ki mint a Széchenyi-könyvtár őre, nagy buzgalmat fejtett ki a régi magyar dallamok megfejtése körül s a ki a fentebb említett füzetkéket, valamint több füzetes énekeskönyveket gyűjtött a nemzeti muzeum számára. Ányos Pál e könyve, melyet különben a székesfehérvári püspökség adatott ki, meg akarta szüntetni ama zürzavart, mely a múlt században a templomi ének körül uralkodott. Katholikusok és protestánsok — különösen a kiadók, mert hivatalos ellenőrzés alig volt — derűre-borura vették át egymás énekeit és dallamait. Ha egy pillantást vetünk a katolikus és protestáns énekeskönyvekre, mindjárt meggyőződhetünk arról, hogy az egész népének felügyelete el volt hanyagolva. Eme figyelmetlenség, melyet mindkét részről az egyházi előljárók tanusítottak, lassanként keserű gyümölcsöket termett. Az iskolamesterek és kántorok azt a könyvet használták, a mely hamarjában kezök ügyébe esett, s a mely szájok izének jobban megfelelt. Erről panaszkodik Illyés István a *Soltári Énekek* előszavában, midőn könyvének kiadását okadatolja, hogy »az eretnekséggel bőves idegen Gradualékat és Funebralisokat is, melyek a katolikus iskola-mesterek kezében is, látom forog-

nak, és Templomokban helyesleg énekeltetnek (de az Anya-Szent-Egyházban nemkülönben illenek mint a farkasbél a hegedübarány-hurok között, avagy Dágon az Úr szekrénye mellett) kezekből a Synodalis Constitutiók szerint, a mennyire lehet, kivehessem.« Hasonló értelemben szól a fehérvári énekeskönyv intése», t. i.: »Szükséges volt az Evangelium és Anyaszentegyháznak lelke szerint való énekeket elrendelni, hogy mind a lelkiatyáknak, mind pedig a Híveknek is legyen helyes módjuk, és okuk annyi zürzavar Éneket, melyekkel a jó Énekek fogyatkozása miatt csufoltatott az isteni szolgálatot illető tisztaság, kitiltani Megyéjéből, és énekeseiket kötelezni Istenesebb, és Lelkiebb énekekre.«

E szép czélt azonban a könyv el nem érte és pedig azért, mert egyetlen egy éneknek sem adja meg nótáját; e helyett az »Intés« végén ekként szól: »Nótáját könnyű megtalálni akár melyikének is, ez kinek kinek szabadságában áll!« Ép ez a nagy szabadság okozta e zür-zavart. A könyv felosztás tekintetében egészen elüt az eddigi kath. énekeskönyvektől, s énekei bármily szépek s gördülékenyek is, a nép ajkára át nem szállottak. Az »Im arczunkra borulunk« éneken kívül, mely teljesen s a ma is használatban levő fordításban található (37. lap), én nem emlékezem, hogy e könyvből egyetlen egy ének is átvétetett volna más könyvbe. Különösen megemlítendő e könyvben az, hogy a pünkösdi utáni 24. vasárnapra rendelt énekek mindegyike az illető vasárnapi evangelium szövegéből szedetett versbe. A vasárnapi, böjti, husvéti és utáni ünnepekre rendelt énekek teljesen elütnek az eddigiektől. Feltűnt még e könyvben az, hogy sehol a hazaszeretet lángoló szavaira nem találunk, holott kath. énekeskönyveink egyik nemzeti sajtósága épen ebben nyilatkozik. Megemlítem a karácsony napjára irt énekeket, melyben a gyöngéd szülői szeretetímígy szól (32. l.):

Nyugodgy kiseded tsendességben

Adgy helyet édes álmoknak

Most lehetsz még békeességben

S nincs ideje kínoknak.

Nugtasd ki most szent lábodat

Édes gondatlansággal

Hogy erőben légy, juhodat

Keresvén fáradsággal.

Mint fennebb megjegyzém, az e könyvben foglalt énekek nem vétettek át más későbbi ima- és énekeskönyvbe, mi elszomorító tény Ányos Pál irányában — ha csakugyan tőle származnak a vallásos költemények.

Bennem kétséget támaszt Ányos Pál szerzősége iránt azon feltűnő körülmény, hogy a Bold. Szűz tiszteletére írt hét énekben a magyar hazafiság érzelme, mely a legtöbb Mária-énekeknek mintegy sarkalatos szépségét képezi, itt ez egyházi énekekben — kivéve a nagy Boldogasszony napjára való ének utolsó versét — egészen hiányzik.

Megemlítem még az 1786-ik évben Pesten nyomtatott *Keresztény Ajtatosságok* című ima- és énekeskönyvet, melynek szerzője Verseghi Ferencz. E könyv kéziratát 292. sz. a. a »Hungarikák« között a nemzeti múzeumban láttam. A kézirat tartalma között csupán az »Im arcunkra borulunk« (67. lap) és a lorettói litánia után a »Salve regina« található hangjegyek nélkül (104. lap).

A becses kéziratok között első helyen áll ama irodalmi becsű kézirat, melyet átvizsgálás végett Székesfehérvár tudós püspökétől Dr. Pauer János akadémiai tag úrtól voltam szerencsés átvehetni. Ez Verseghi Ferencznek eddig ismeretlen kéziratós énekeskönyve, melyet Dr. Ompolyi Mátray Ernő úr a *Magyar Korona* 1880. évi november 21. számában mutatott be.

E kéziratós könyv címe: *A Parnassus hegyén zengedező magyar musának szózatai, melyeket egybeszedte egy Hazafi tulajdon mulatságára 1781. esztendőben.* A keményen bekötött nagy 4-rét könyv első lapján ez olvasható: P. Eugenii Verseghi O. S. P. P. E. (Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae.)

Én egybeazonosítottam e kéziratot a nemzeti múzeumban levő s fennebb említett *Keresztény ajtatosságok* című Verseghi-féle kézirattal s azt teljesen azonosnak találtam. Különösen a K, N, M betűk egyformasága s a minden vers vagy oldal végén előforduló *2* jegy vala Verseghi munkájára.

E 200 negyedréti lapra terjedő s mindvégig tisztán és világosan írt énekeskönyv 111 dalszöveget tartalmaz a megfelelő dallamok hangjegyeivel. A munka négy részre és két toldalékra oszlik. Tárgyamat illetőleg csak a harmadik részre

szorítkozom, mert itt találhatók az »ajtatós énekek«, melyek »a német prosodia idegenszerű tanain áttekintő Versegghinek« a magyar zenéről, rhytmusról táplált nézeteit gyakorlatilag tárja fel. E részben a »mutató tábla« tizenegy éneket jelez, voltaképen pedig még 6 énekkel meg van toldva. A dallamok általában igen mozgékonyak, s noha lassú, méltóságos időmértet jeleztetik: a coloratúraszzerű hangfutamok, a sok tizenhatod és nyolczad, a teljesen hiányzó fél és egész hangjegyek, melyek a komoly és méltóságos egyházi dallamnak főszlopai, nem képesek a dallamnak egyházas, magasztos lendületet adni.

Ha Versegghi dallamait tekintjük s azok beltartalmát reá vonatkoztatjuk: úgy öt fürge, virgonc, eleven vérű francziának kellene képzelnünk, ki a komolyságot és méltóságot igénylő dallamokat tánczrhythmusban igen szeretetreméltóan tudja előadni. Dallamaiból a német és magyarnak sajátos vegyülete szól. A fentebbieket igazolják az itt közlött énekek. Versegghi a múlt század szokása szerint szoprán kulcsban írta a dalokat; helyes ütenybeosztása, hibátlan írása igen jó zenészt árul el. A III. részben az első ének »A világ állhatatlansága«, vers és dallam, Versegghi terméke.

A világ állhatatlansága.

VERSEGHI FERENCZ-től.

Largo.

Sze-ren-csét-len az o - lyan szív, ki vi-lág ö - rő-
Min-den a mi ben - ne fim - lik vagy szí-nes ké-pek

mi - höz hív, ked - vel - vén ő já - té - kát
be - il - lik ma - gá-ban mint a füst, por

szo - mo - ru - ság - ra lép. É - kes - sé - ge
pá - ra - el - mu - lik.

2. Hová lettek ama Croesusok, szép termetű Absolonok?

Eldültek, elhervadtak a szép liliomok:

Herkulesek nagy vitézek, csodatevő híres bölcssek

Elmultak, elenyésztek sok országló fejek.

Alig kezdődött vigasságuk, már eljőve szomorúságuk:

Hány virágok hyacinthok, rengő ágak narcissok,

Kik gyengén fénylettek, kibimbózáván elhervadtak,

Virágoznak elfonyadtak, szomorú sirba dültek.

3. Ki kívánná tehát kincsét e világnak édes mérgét,

Ha ezzel ő megfojtja az ember szívét?

Azt, a mit ád, még irigylí, szolgáljától visszakéri

Nem hágy hosszas örömmel senkit vigadni,

Sőt végtére legjobb barátját, harcra hívja legnyájasb társát.

Azt üldözi, a kit kedvelt; azt utálja, a kit szívelt

S vigan szomorítja.

Azt neveti, kit megcsalhat

Arra tapsol, kit lenyomhat

S inségében elhagyja.

Hasonló ehhez a második ének, mely $\frac{3}{4}$ ütemben, lágy g) hangnemben elég mozgékony rhythmusban festi a világ mulandóságát. Ez is Verseghi műve.

A világ mulandósága.

VERSEGHI FERENCZ-től.

Moderato.

Ki vi - lág-nak ha - mis vol-tát meg - te - kín - ti
Meg - u - tál - ja nyá - jas - sá-gát el - ke - rü - li

ál - nok - sá-gát, kö-nyen meg-ve - ti é - des - ge - té - sét
ha - mis - sá-gát.

meg nem ki - ván-ja mu - lan - dó kin-csét, meg nem in-dul

víg - sá - gá - ra, vi - gan ne - vet ha - rag - já - ra.

2. Mézzel kínál, de mérget nyujt,
Öröm mellett haragot gyujt;
Méltósága színes ezüst,
Nagy pompája oszlik mint füst.
Tündér szépsége csak mulandóság,
Gyönyörűsége keserű hivság,
Csak játékot látsz javában,
Csúfos álom ő magában.

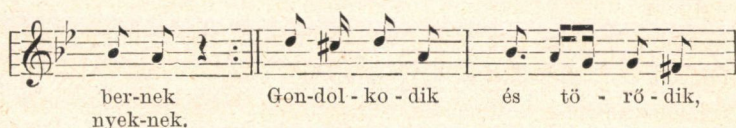
3. Ereje csak erőtlenség,
Vitézsége nagy gyermekség:
Erős vára a kevélység,
Kőbástyája röst tündérség.
Hol van Trójának szép urasága?
Carthágó városnak gazdagsága?
Porrá váltak, füstbe mentek,
Mindenestül elenyésztek.

sat.

Komolyabb menetű s busongó magyar dallamot tüntet elő a negyedik ének, mely »Sors választás« czimet visel.

Sorsválasztás.

VERSEGHI FERENCZ-től.

Lento.

2. A vágyódás, kívánczóság embert sok gondra viszi ;
Szerencséjét, híres nevét sokfélekép reményli.
Már világhoz esik kedve, már egekhez fordul szive,
Már vidám, már bús elméje életet keseríti.
3. Kétségében, gyötrelmében fonnyad s fárad az ember,
Akaratját, gondolatját bú árasztja mint tenger ;
Nem tudja hová induljon, avagy mely részre forduljon
Habjaival fájdalokat, s búval sok gondot kever.

Verseghi dallamai nagy részét csak a főszólamban írta le. Az utóbbi énekben, az első részben a verslábak is egyenlőtlenek. Az első sor ugyanis 14 szótagból áll, míg a második sor 15 szótagot tartalmaz, azért a harmadik üteny végső két tizenhatod zöngéjét szét kell választani, s mindegyiket külön

szótaggal énekelni: a mi, tekintve a
le-gyen bát-rabb menny.

két egymásután következő hosszú és hangsúlyos szótagot, idegenszerűnek tűnik fel.

Verseghi többi dallamai hasonló elvek szerint alakúlnak. Ő már a múlt században akarta a magyar zenét akként fejleszteni, a mint az még ma is nagyrészt kísérlet. Verseghi, ki nemcsak költő volt, hanem zenész, ki a zongorán és hárfán mint előadó művész szép készséggel birt, nagyot hibázott, midőn a német nyelv prosodiáját akarta a magyar nyelvre alkalmazni, s a zenében a rhytmust e szerint fejleszteni.

Verseghi egyházi énekei közt sikerültnek mondható a hatodik ének (74. lap): »Töredelmes szív« czimmel. A szoprán kulcsban két kereszt előjegyzéssel (kemény d) $\frac{3}{4}$ ütemben írt ének, lassú, méltóságos időmértben énekelve erősen emlékeztet mostani nagybőjtői énekeink egyikére: »Ah félek, rettegek« dallamára. A legnagyobbbrészt nyolczad zöngék kevesbbé alkalmasak az egyházas méltóság kitüntetésére. A dallam, violin-kulcsba átírva, ekkép hangzik:

Töredelmes szív.

VERSEGHI FERENCZ-től.

Bű - ne - im - nek sú - lyos ter - he - it, lel - kem - nek ha - lá - los
se - be - it nem tit - kol - ha - tom, nem ta - gad - ha - tom
or - vos ke - ze - det szük - ség ki - ván - nom,
én Jé - zu - som! Gyöt - rő - dik
én lel - kem, hoz - zád ki - ván - ko - zik szí - vem;
egy ré - mény - sé - gem van ke - gyel - med - ben én Jé - zu - som.
vi - gasz - ta - lá - som ke - gyes - sé - ged - ben

2. Véghetetlen jóvoltu kezed, bűnösökhöz hajlandó szived
Méltán gerjesztik szeretetedre,
Méltán ingerlik a reménységre
Én szívemet.

Imádlak, óhajtlak,
 Mint kincst szívembe bezárlak;
 Nyugodj meg, kérlek, ez hajlékomban,
 Helyheztesd gyorsan nyugalomba
 Éltemet. sat.

Verseghi az *Ajtatos énekek* dallamaiban nem találta meg ama hangot, melyet az egyházas, komoly s méltóságos lendület igényel. Eme dallamaiban bizonyos fürgeség, gondtalan játszóság szólal meg, mely inkább világi, mint egyházi énekeknek jellemző sajátsága. Verseghi több szerencsével működött a világi ének terén, noha itt is dallamaiban nem található teljesen a magyar zamat, ama tűz és lelkesedés, mely nélkül világi magyar éneket alig képzelhetünk.

Az »ájtatos énekek« közül ide iktatom még a 16. szám alatt levő gördülékeny versű éneket, melynek azonban dallamát Verseghi nem közli:

Nézd Jézus! nézd hiv népednek
 Gyámol nélkül könyves sorsát,
 Mint bágyosztja bús szívének
 Bajvívás állandóságát.
 Eldől, nem bir ellenségével,
 Ha nem segited kegyeddel.

Egy részről a pompás világ
 Édesgeti kincseivel,
 Amonnan ördög s hiúság
 Ostromolja iveivel.
 Eldöl, nem bir ellenségeivel,
 Ha nem segited kegyeddel.

A magyar katolikus egyházi népének fejlődési történetéhez fölötte becses adatokat szolgáltatnak ama múlt századbeli sárgult leveleken megőrzött kéziratok, melyeket a M. T. Egyetem könyvtárában találtam és a melyek a nyomtatott énekeskönyvek hiányát pótolták. Névszerint: *Magyar Cationale a XVII. századból*. A 135. sz. alatt, 8-rét. Valamely iskola-mesternek lehetett tulajdona. Az írás gyakorlott kézre mutat, annál gyarlóbbak a hangjegyek. Sok szép régi magyar egyházi éneket tartalmaz, melynek egy része a Széchenyi-féle énekgyűjteményből van kiírva. Az egyes énekek után igen sok helyen, majdnem minden 4—5. lap után, többféle igen kez-

detleges írású jegyzetek találhatók, melyeket azonban elolvasni nem lehet. Úgy látszik, az iskolamester ezen könyvet az asztalon hevertette s családjának egyik nagyreményű sarja, kis gyermeke, rossz tollal, rozsdás tentával az énekek közt fennmaradt téren írógyakorlatokat tett. Az erős bőrbe kötött könyv, melynek semmi címe sincs, melynek első lapjai ki vannak tépve, csak kiegészítő énekeskönyv gyanánt szolgálhatott. A könyv másod utolsóelőtti lapján, a gyertyaszentelő bold. asszony ünnepére szép gregorián hangjegyekkel irt latin daltam alatt ezen szavak olvashatók: Haec in festo Purificationis. Ad ejusdem majorem Gloriam. Anno 1721. I. L. A 47. oldalon ama gyarló írásból következő szavak betűzhetők ki: Peller (Geller) János, alatta görbe sorban s betűkkel: »nekem kedves anyám.« Egyik számnélküli lapon pedig paraszt énekes írással olvasható: Admodum Reverendo in Patri Christo gn München e societate Jesu sacerdoti 1758. Úgy látszik, hogy ezen gyarló írású ember e fentebbi szavakat valamely levélcím után írta le elég hibásan. A könyv különben sok szép magyar, különösen Mária s oltári szentségről szóló éneket tartalmaz. A kéziratok énekei közül egyet sem ismertetek, adandó alkalmmal az egyes gyűjteményekről tüzetesebben fogok szólani.

2. *Cantilenae 1771. évből. 4-rét.* A 154. sz. a. E latin egyházi énekeket tartalmazó kézirati könyv belső lapján ez olvasható: Cantilenae hae per R. Patrem Gabrielem Koncz ordinis Sti Pauli Primi Eremitae professum Monachum Paulinum juxta antiquum morem ordinis cantari solitae conscriptae et in unum collectae. In anno 1771. die 15a mensis Augusti terminatae. Post fata ejus resid. Mocsariensis ejusdem ordinis. E latin szövegű énekeskönyv leírójában Koncz Gábor, pálos-rendű szerzetesben, kitűnő műveltségű zenészt ismerünk fel. A nagy szorgalommal, mai hangjegyekkel, ütenybe osztott, számjelzett alhanggal (Generalbass) irt könyv 193 lapra terjed. E derék múlt századbéli szerzetestől feltaláltam A. 49. szám alatt 1772. évből 3. *Liber pro organo* valóban sokat érő kéziratot, melyben a latin gregorián-énekek egy szólamban számjelzett alhanggal ellátva foglaltatnak. Maga ez a könyv, szerzőjének, Koncz Gábornak, s a magyar pálos-rendnek dicsőséget szerez. E könyv a múlt századbéli egyház-zenészeti

művelődéstörténetnek egyik hatalmas nyilatkozványa, mely a pálosrendűek egyházzeneszeti műveltségét a legfényesebben tünteti fel. Oly tiszta, gyakorlott kézre s zenetudományra utaló becses könyv ez, melyet a zenét ~~az~~ sokkal előrehaladottabb nemzetek tőlünk megirigyelhetnének.

A kéziratos énekgyűjtemény legérdekesebb darabja az A. 207. sz. a. levő folio-alak. 4. *Cantionale et passionale hungaricum* címmel, mely a XVII. században íratott s a turóczi jezsuiták székházának tulajdona volt. (*Cantionale et passionale hungaricum*, Sotis Jesu, Residentia Turocien.) A könyv első oldalán következő latin előszó olvasható:

»Multorum desiderio et publicae etiam necessitati satisfacere volens, formavi linguâ hungariâ Kyrie, Gloria, Credo pro omnibus solemnioribus festis et pro communi etiam tempore, additis multis aliis novis cantionibus.

In hoc autem libro sunt duo opuscula.

Primum est variarum cantionum pro vario tempore noviter factarum: quae sunt integre descripta ac ppde illa solum revidenda.

Addita sunt aliquae antiqua usitata, necdum approbata, quae etiam revideri debent.

Cantiones vero, quae citantur, illae sunt jam impressae et approbatae, pro notitia solum typographi propositae.

In altero opusculo

Est passio Chti Dni a 4 Evangelistis descripta. Textus ejusdem est ex Biblya Kaldi desumptus. Notae vero ad impressum quoddam opus antiquum accomodatae.

Additae sunt lamentationes Jeremiae prophetae juxta Breviarium Romanum. Textus etiam earundem est ex Biblya Kaldi desumptus, et ad notas romanas accomodatus.

Cum vero hujus operis author non sit perfectus ungarus, siquid in eo deprehendatur, quod poliri debeat; licebit addere, demere et debilem authorem ad Gloriam Dei promovendam juvare. Si quae cantiones invenirentur excludendae, notentur signo aliquo ad marginem: ne ppter exiguum defectum, totum opus reprobetur.«

E gyűjtemény két részre oszlik. Az első részben (180 oldal) a beosztás ugyanaz, mint a Szelepcsényi-féle »Can-

tus Catholici» kiadásban. A dallamok ötsoros vonalrendszerben, üteny nélkül, régi csillagalakú hangjegyekkel elég értelmesen vannak jelezve. A gyűjtemény szerzője, mint azt ő az előszóban említi, nem birta tökéletesen a magyar nyelvet s azért a verselésben néhol hibáz. Az első rész végén a 71. lapon Dávid zsoltáraiból a 6-at, 31-et, 37-et, 50-et, 101-et, 129-et, 142-et, 41-et, 22-et és 148-at nem közli, hanem csak utal az azon században megjelent énekeskönyvek lapjaira, hol azok feltalálhatók.

A második rész Krisztus Urunk kínszenvedése történetét közli egész terjedelemben gregorián énekmod szerint. Igen változatos a halotti énekek sora, melyben a legszebb ősi magyar énekekkel találkozunk. Évszám, név a gyűjteményben nem található.

A kéziratok között van még egy 5. A. 159. sz. alatt található, negyed alakú, durva papírú, gyarlóan vonalzott, igen hanyag írású énekgyűjtemény, mely több latin és magyar éneket a boldogságos szűzről, az oltári szentségről foglal magában. A vége felé orgona elő- és utójátékok, fugák vannak hozzácsatolva. Az értelmetlen, nehézkes hangjegyzés felső sora szoprán, az alsó pedig bass kulcsban van írva. Vannak benne még: egy »Capriccio«, »Sonate pour le Clavicin«, fuga I. toni, fantasia, Aria affectuosa AD Zivelhoffer; továbbá német énekek »Intermedius« cím alatt ily feliratokkal: Aus majnes Herzens Krunde; Komt her, wer najs vil sehen; Johan holt nix zu fressen; és Hi, sa, sa, sa, wie fraid mich. A kopott külsejű, nemzetietlen énekeket tartalmazó füzetet a zenében kevésbé jártas oly egyén gyűjtötte, ki a német nyelvet a legközségesebb szójárás után birta. Véleményem szerint ezen könyv egy kisebb falusi kántor gyűjteménye lehet, ki az itt-ott hallott dalokat igen gyarlón leírta s a különben tetszetős s lendületes walzer-okat maga gyönyörűségére megörökítette.

Nevezetes énekgyűjtemény az A. 177. sz. alatt levő folio alakú 6. *Cantus chorales* című kéziratot könyv, mely gyarló iniciálékkal tarkítva, négysoros vonalrendszerben arezzoi Guido-féle hangjegyzéssel latin szövegű gregoriánénekeket tartalmaz. Két részből áll. Ez énekgyűjteményben a II. rész 13. és 14. lapján szent László királyt dicsőítő hymnus található; a

II. rész 21. lapján szent István király, és a 25. lapon szent Imre herczeg dicsőítették gyarló latin versben gregorián éneken. A IV. rész 52. lapján ez olvasható: *Scriptum Gyöngyösi Anno 1618. per Andream Szászthó aliter Gyöngyösi m. p.*

Megemlítem még az ujhelyi pálosok énekeskönyvét: 7. *Graduale romanam de Ujhely 1623.* Másolat folioalakban. A gyűjtemény négysoros, régi, a XII. században divott hangjegyekkel jelzett latin szövegű dallamokat s gregoriánénekeket tartalmaz. Címlap hiányzik. Két részre oszlik. Az I. vagy ünnepi rész a vasárnapok és ünnepek »introitus«-ait és antiphonáit tartalmazza. A II. rész a breviarium felosztása szerint a »Commune apostolorum«-mal kezdődik, s »missa votiva« és a »dies irae«-vel végződik.

A XVII. századnak e nevezetes kéziratos énekgyűjteményét, melyet színezett initiálék és a fejezetek elé illesztett szép tollrajzok ékítenek, azért említem itt fel, mert a könyv végén ötsoros üres vonalrendszer alatt ezen ősrégi magyar ének van jegyezve: »A kereszténységben igaz vallás a hitben.« Ezen éneknek dallama tudtommal a legrégibb s előfordúl a »Nádor Codex« XCI. lapján következő XV. századbeli szöveggel: Idvözleg' istennek zent anna mennei zent aýandok ¹⁾ stb. Ezen ősi dallamra még később vissza fogok térni. A II. rész után más írással következtek egyes latin énekek, névszerint: a) *Nitida stella, alma puella, tu es flos florum, mater pia Virgo Maria ora pro nobis.* b) *Surexit Xtus hodie Alleluja, humano pro solamine Alleluja, mortem passus quidem Alleluja, miserrimo pro homine Alleluja;* ez utóbbi következő magyar fordításban: *Christus fel-tamada, mi bününket elmosa, és kiket eő szerette meniorszagban fel wiwe, Úr Jñ meghwalta mind e'z wilaghot szent halalaval.* (38. lap első oldalán.) A legutolsó lapon található még a következő kezdetű ősrégi ének:

Herodes dühös ellenség
Christust elüzni mit-féled
Nem az elmulandot kewania,
Ki az meniországot adya.

¹⁾ Lásd: *Nádor-Codex* a pesti egyetemi könyvtár eredetiéből bevezetéssel s szótárral. Azon cs. k. egyetem megbízásából kiadta Toldy Ferencz, a pesti egyetemi könyvtár igazgatója. Buda 1857.

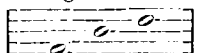
E kéziratos énekgyűjtemények rövid ismertetése után nem fojthatom el azon hő kívánságot: vajha találkoznának a hazai káptalanok és szerzetes házakban egyes férfiak, kik nem kimélve a fáradságot, a könyvtárak zugaiban heverő poros kéziratok közül a napvilágra hoznák ama kétségkívül nagy számmal feltalálható énekgyűjteményeket, melyek a múlt századokban az oly ritka és drága énekeskönyveket pótolták s a melyek a felhomályban heverő nemzeti énekeinkre világosságot vethetnének.

Elméleti művek.

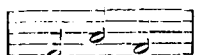
Már fennebb említettem, hogy a múlt század közepén (1743) jelent meg Debreczben két kis zeneelméleti művecske, melyet Maróthy György, a reáltudományok professora, irt. Az elsőnek czíme: *A soltároknak a kóták szerint való éneklésének mesterségének rövid summája* s 8 oldalra terjed, ehhez van csatolva a második füzetke következő címmel: *A harmoniás éneklésről való rövid tanítás*, mely a 9. laptól egész a 20-ig terjed, és a végén ez áll: Irtam Debreczenben, 1743. esztendő május hav. elein. Maróthy György professor.

E két kis füzetkét nem szándékunk a múlt századbéli más nemzetek hasonló műveivel egybehasonlítani. Maróthyé tudtom szerint a kezdeményezés dicsősége. Az első részben a tudós professor a skala vagyis »lajtorja« ismertetését adja; az ötvonalú rendszerben a felfelé s lefelé menő »kótákat« ismer-teti, ezután jönnek az »intervallumok« vagy »ugrások« és és pedig a tertiák, quarták, quinták, sexták, septimák és oktá-vák. »Az egyik oktávától a másikig egymás után renddel kö-vetkező hét hangot, series vagy sort« a, b, c, d, e, f, g betűvel jelzi (3. lap). Ha a b-nek lineáján nincsen b, akkor az h-nak nevezetik. Azon jelt, mely minden sornak elején szokott lenni, a melyből megismerhetni a kótát, »Clavis«-nak nevezi. A Cla-vis ötfogu lajtorjácska . »És ezen Clavis abban a lineában mondatik lenni a Scálának, melyben vagyon az ő közepső foga; és ezen kóta C-nek mondatik« (4. lap). A hét hang között van két félhang hemitonium, a többi egész tonus. A kereszt és b-ket következőkép magyarázza: »Meglágyulni mondatik a hang vagy a kóta, mikor félhanggal alább esik, mint a rend volna;

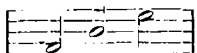
megkeményedni ellenben, mikor félhanggal feljebb. A meglágyujele a *b*, a megkeményedésnek a kereszt. « A főhang, melyben a nóta végződik, *basisnak* mondatik. A kemény nótának ismerető jele a kemény tertia, a lágy nótának a tertia minor (kis harmad). A hangjegyek értékét ekként magyarázza (15. §.). Az egész kótának nincsen farka vagy lába, csak kerek, így:

; ¹⁾ a félkóta pedig lábas vagy nyeles, így:

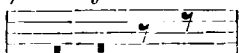

; a végső kóták négyszegletűek és nyelesek:

és ezek kettős kótáknak nevezetnek.

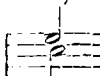
A szünjelekről így szól (16. §.): A pausa olyan jel, a melyből megtudjuk, hol kell megállni az éneklésben; formájára hasonlít a kis szegecskéhez, mely a linea között van.

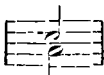

A »custos« vagy jelző azon hosszúnyelű horgocska, mely a sorok végén áll és azt jelenti, hogy a következő sornak első kótája azon vonalon van, a melyen az ő feje vagy horgocskája. A 7-ik lap végén pedig elmondja, hogy miként kell megpróbálni azt, ha valaki tud-e a kóták szerint énekelni. T. i.: elébe kell tenni zsoltárokat más szöveggel, s ha úgy el tudja énekelni, hogy a zsoltárra rá lehet ismerni, úgy érti a kótákat, máskülönben nem. A 8-ik lapon a kezdők számára énekgyakorlatokat közöl.

A »harmonias éneklésről való rövid tanításban« a négy-szólamot és azoknak egymáshoz viszonyát magyarázza. A tenor viszi a fődallamot, mely köré a muzsikuskok még más három nótát készítettek s ezek a discantus, altus és bassus, melynek mindig erősnek kell lenni, mert ez képezi a basist.

A szólamok kulcsairól ezt mondja (5. §.): A bassus kulcsa rendszerint egy kettős kulcsocska, mely közé egy linea esik

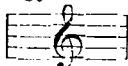
és ezen lineán az f kóta áll, p.: , vagy más vonalon

itt az f a harmadik vonalon áll; néhol a kettős kulcsocska helyett egy megfordított > áll, p.: itt a

negyedik vonal f; itt a harmadik vonal f. A dis-

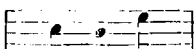
¹⁾ Ezen hangjegyek pótolják a múlt századbeli csillag- vagy buzogány-alakú jegyeket.

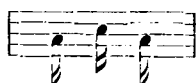
cantusnak kulcsa egy visszafordított G, melynek hasa mindenkor vagy a középső lineán, vagy az alatta valón áll, és ezen lineán levő kóta neve g, p.: itt a harmadik vonal g;

 itt a második vonal a g.

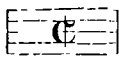
Az altusnak a kulcsa olyan, mint a tenoré, t. i.: ötfogú lajtorjácska, mely vagy a harmadik, vagy a második lineán áll; és az ezen lineán levő kóta c, p.: itt a harmadik

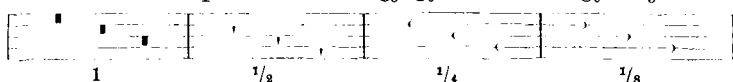
vonat a c hang; itt a második vonal a c. A kulcsok

után a négy szólamnak egymáshoz viszonyáról szól oly zavarosan, hogy azt érteni nem lehet. A 12—18. §-ig az énekesek beosztásáról s az ének megkezdéséről ad igen nehézkes gyakorlati szabályokat. A 18. §-ban az egész és fél kótákon kívül ismerteti még a negyedeket; a nyolczadokat

 és a tizenhatodokat

A 19. §-ban a simplex taktuson kívül, melynek jele

 ismerteti a $\frac{3}{4}$, $\frac{6}{8}$, $\frac{12}{8}$ és $\frac{2}{4}$ ütenyeket. A közönséges taktust deákul *spondeusnak*, a $\frac{3}{4}$ ütenyt pedig *trochaeusnak* nevezi. A pausákat a hangjegyek szerint így adja elő:

1 $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{4}$ $\frac{1}{8}$

szünjel. Ezeken kívül van még két vagy négy szünjel, mely a mai modor szerint jelöltetett. A 26. §-ban az olasz szót magyarázza, melyek a nóta elején állanak. A 28. §. a fugáról (futam) értekezik oly eredetien, hogy annak egyes részét itt szóról szóra közlöm. »A fuga igen rövid nóta, melyben az éneklők egymást mintegy űzik. Ez hol kettős, hol hármas, hol négyes; többre nem igen megyen. Egyik éneklő elénekli az első részét csak maga. Mikor a második részét kezdi énekelni, a másik éneklő akkor kezd az első részhez, és így éneklí mindenik a magáét. Azután az első megyen a 3-dik részre; a második pedig a másodikra; azonban a harmadik éneklő a legelső részt

kezdi el. És így már hárman énekelnek. Ha negyedik része is van a fugának, az első éneklő arra megyen a 3-dikről; a második éneklő pedig a 2-dik részről, melyet most énekelt, tovább megyen a harmadikra; és a harmadik éneklő az elsőről a másodikra; a negyedik pedig a legelsőt énekli. Mihelyt a legelső éneklő a legutolsó részt elmondja, vége van a fugának és mind megszűnnek.«

Mint látjuk, Maróthy a zene legelső elemeit magyarázza a melyek tudása vagy ismerete nem képesíthette az illetőt a különben nehéz kivitelű zsoltárok éneklésére. Maróthy közli Dávid 150 zsoltárát négyszólamban a német s francia példák szerint. A zsoltárok e nemű összhangosítása a XVI. századba vihető vissza, midőn már az úgynevezett »discantus« vagyis a főszólamnak mellékszólamok által való körülhálózása lassankint rendszeres összhangosítássá fejlődött. A Maróthy által közlött zsoltárokból a főszólamot a tenor viszi, míg a többi szólamok, u. m. a discantus, altus és bassus csak a kíséretet képezik. Az összhangosítás ezen neme teljesen elhibázott, mert a középszólamban megcsendülő dallamot a többi három szólam egészen elfojtja. És ez lehetett oka, hogy Maróthynak eme fáradsága a protestánsoknál egészen kárba vészett, vagyis a harmonikus-összhangzatos éneklés nem tudott meghonosulni. A zsoltárok után közölt 95 »dicséret« némelyikét már a helyes mód szerint összhangosítva közli, t. i.: a fődallam a szopránban van, melyhez a többi három hang harmonikus kíséretet képez. A főszólamban a dallam teljesen uralkodik.

A zsoltárok s a következő dicsérek összhangosítása még egy hibában szenved, t. i.: a befejező összhangokból hiányzik a harmadzöngé. Ez a XVI. és XVII. század zeneköltőinek műveiben általános szokás, illetőleg összhangosítási mód volt, mely azonban a mi hallérzékünkre igen kellemetlenül hat.

A nemzeti irodalom újjászületésének korszakában avatottabb tollal s zenészeti készséggel lépett fel Verseghi Ferencz, a hazafias pálosszerzetnek egyik nagytehetségű tagja, ki, miután szerzete 1786. évi márczius 20-án feloszlatott, mint világi pap, a költészetnek s a nemzeti nyelv fejlesztésének bátor harczosa volt. Verseghi egyik kezében író tollal, másik kezében lanttal szolgálta a nemzeti irodalmat. Buvárkodásának

tárgyául a magyar zenét választá. Itt is, mint a nyelv fejlesztésében, a német nyelvet tartá szeme előtt, s midőn ennek prosodiája szerint akarta a magyar nyelvet alakítani, messze eltért korának másik hírneves tudósától, Révai Miklóstól, kivel igen éles polemiát folytatott.

A zene levén kedvencz foglalkozása, erről, valamint a vele rokon *Szép mesterségekről* több értekezést irt. Verseghi életrajza és munkálkodásáról kimerítőleg irt barátja Ságghy Ferencz következő című könyvben: Verseghi Ferencz maradványai és élete. Budán, 1825.

Verseghi széptani értekezései a kassai *Magyar Muzeum* ban (1792) jelentek meg, és pedig: *A szép mesterségekről* értekezik a 165—187. lapon; a *Muzsikáról* a 202—216. és 321—326. lapon. Eme értekezését Sulzer *Allgemeine Theorie der schönen Künste* művéből merítette. A német tudós szavai mélyen vésődtek szívébe, a német zenét nagyon megszerette; különösen kedvelte Haydnt és Mozartot, kiknek dallamait saját költeményeire alkalmazta. Dalai, melyek nem mind magyar stýlűek, a *Magyar Áglaja* című verses gyűjteményben jelentek meg 1806-ban; régibb és újabb darabjai pedig zongorakisérettel *A magyar húrfásnak részint Áglajából vett, részint újonnan szerzett énekei fortepianora* cím alatt Pesten Eggenbergernél 1807-ben. Az első szakaszt »A pestvármegyei magyar kisasszonyoknak«, a másodikat »Kesseleökeői Majthényi Anna kisasszonynak« ajánlotta.

Zeneszépészeti iratait illetőleg legérdekesebb a rhythmusról és ennek életet adó metrumról — méret — szóló értekezése, mely 1791-ben Bécsben *Rövid értekezések a muzsikáról* cím alatt jelent meg. Ő mind a rhythmust, mind a metrumot egyedül a természetben keresi, és ezt a következőkép mondja el: »A rhythmus és így a verselésben a metrum is nem francia ráncz, amint egynémely egyébiránt érdemes író vélekedik, nem francia, görög, deák vagy német, hanem természet szerint való ruha, melyet nemcsak a szittyai lakos szájából eredő, vagy magyar, hanem akármiféle nyelven költött verseknek is szükségképen magokra kell venni, ha mindenkép tetszeni akarnak. Szükségképen, mondám, mert a rhythmusnak avagy a rendnek és mértéknek az ő szükséges vagy szükségtelen volta nem a

régiek, nem a mi ős eleink tekintetéből, sem a nemzeti gusztustól, mely romlott és helytelen lehet, sem végre a poeták tetszésétől, hanem egyenesen és egyedül a természetnek bíró szavától függ.» (Verseghi dalait közli és ismerteti Bartalus István tagtársunk: *Magyar Orpheus*, vegyes tartalmú zene-gyűjtemény. XVIII—XIX. század. Pest. Rózsavölgyi és tár-sánál. 1869.)

Ezek volnának a nevezetesebb énekeskönyvek, melyek a múlt században a katolikusok s protestánsok vallásos költészetének s a magyar egyházi népéneknek hű képét adják. Én különösen súlyt fektettem a hangjegyes énekeskönyvekre, mert főczélom a múlt század nemzeti templomi énekeknek hű ismertetése.

Lehetnek még mind a katolikusok, mind a protestánsoknál egyes énekeskönyvek, melyek itt-ott némi új anyagot szolgáltatnának, de ezekhez nem juthattam. Különben oly könyvek, melyek az általam mondottakat lényegesen megváltoztatnák, tudtommal a múlt században nem jelentek meg.

A magyar egyházi népének jellege.

A katolikus és protestáns egyházi népének között lényeges különbség van. Mindkét felekezet gyönyörű magyar zamatú egyházi énekeket mutat fel, melyet — tekintve a magyar zene és dal sajátságait — más nemzetek templomi énekeiben hiába keresünk. Egy hatalmas törzsből — Krisztus anyaszentegyházából — nőtt ki a két szőlővessző s virágai mégis különbözők.

A magyar katolikus népének minden időben saját-ságos és fő jellemvonása volt a hazafiság és vallásosság. Isten dicsőült szenteit ékes rhytmusokban magasztalja a katolikus egyház, de a hazafiság, a magyar név és dicsőség eszméjét örömmel zendítette meg a magyar szentek tiszteletére irt hym-nusokban, melyekből, hit, lelkesedés s a haza boldogságáért felszálló ima hangzik fel. Mindezen énekek között magasan kiemelkednek a Mária-énekek, melyeknek főmotivuma — Magyarország boldogsága — mindenütt előtérbe lép.

Ez énekek ép úgy virágoztak a protestántismust megelőző időkben, mint azután. Ezen énekek képezik a válaszfalat,

melyet a hitszakadás a nemzet fiai közé vont. Erre vonatkozólag mondja Gyulai Pál (*Vörösmarty élete*. Budapest, 1879. 249. lap.) »A hit és hazafiság ez egységét a XVI. században a protestantismus rontja meg.« A magyar protestánsok énekeskönyveikben idő folytán nagyon távol mentek a katholicismustól. És ez az oka, hogy a szentek tiszteletét elvetvén — könyveikben a hazafiság eszméjével alig találkozunk. A hitújítás első századában Sztáray Mihály által készített s énekeltszóltári énekek léptek az eddigi magyar és latin (l. a Cantus Catholici régi kiadásaiiban a »Más régi ének« cím alatt levő egyházi énekek) hazafias énekek helyébe; ezeket, minthogy nem voltak megbízhatók, mert sok értelemzavaró hibákkal bővelkedtek (l. Révész Imre, 20. lap), a szenczi Molnár Albert-féle zsoltárok egy század mulva teljesen kiszorították.

Midőn a Molnár-féle zsoltárok a XVIII. század közepe táján uralomra jutottak, a régi latin hymnusok fordításai képviselték a magyar protestánsok egyházi énekeiben a magyar nemzeti elemet. A zsoltárokból ezután alakultak az úgynevezett »isteni ditséretetek« vagy »zsoltárokból való ditséretetek«, melyek különösen az 1778-ki debreczeni és az 1778-ki kolosvári vagyis erdélyi *Énekes könyv*-ben csaknem teljes számban lépnek előtérbe.

A protestáns énekeskönyvek három részre oszthatók, u. m.: 1. ünnepi hymnusokra (karácsonyi, husvéti, pünkösdi), 2. a különbféle, vagy zsoltárokból való dicséretekre, 3. a francia dallamú Molnár Albert-féle zsoltárokra. A két előbbi rész képviseli a magyar nemzeti éneket. Az első, vagyis ünnepi részben levő hymnusok igen nagy része latin fordítások, melyek a katolikus énekeskönyvekből származtak át. A második részből, vagy a »zsoltárokból való dicséretetek« közül viszont több átvétetett a kath. énekkönyvbe. Az 1629-ki nagyszombati zsinat, melyre Illyés István *Szóltári énekek* előszavában hivatkozik (Synod. Pázm. c. III. p. IX) megerősíté az 1560. zsinat azon határozatát, hogy a hymnáriumba csak egyháziilag megerősített énekek vehetők fel; de a két felekezet közötti nagy versengés, a zürzavaros idők — midőn a püspöki megyék legnagyobb része török hódoltság alatt volt, midőn a kath. hívek lelki pásztoraiktól megfosztva a protestánsok templomaiba

jártak — honnét őket Náray szép magyar egyházi dalaival igyekszik elvonni (l. Náray: *Lyra coelestis* praefatio ad cantorem), a fentebbi határozatokat illusoriusokká tették.

Azon kevészámú francia dallamú zsoltárokat pedig, melyek a katolikus énekeskönyvekbe kerültek, ellensúlyozza Illyés István 1693-ban kiadott *Soltári ének* könyvével, melyben azonban a szerző minden igyekezete daczára (l. »A ker. olv. szóló levél) — mint fennebb említém — több protestáns zsoltár talált helyet.

Az *Isten közönséges tiszteletére rendeltetett Énekeskönyv*-ben, mely Debreczenben 1778. esztendőben megjelent s a melyben a XVIII. század protestáns dallamai csaknem teljesen képviselve vannak, következő magyar rhythmusú egyházi-énekeket találtam. (Csupán azon énekeket említem, melyeknek hangjegyeik vannak. *Adventi hymnusok*, l. 13. sz. a., *bőjti hymnusok*, 22., 30. sz. a., *szenháromsági hymnus*, 39. sz. a. *közönséges hymnusok*, 59. sz. a. *A zsoltárokból való isteni dicséretetek*. 65., 69., 74., 82., 90., 103., 116., 120., 124., 127., 134., 163., 167. sz. a. *Innapi énekek*. 168., 170., 172., 175., 176., 181., 182., 184., 188., 191., 195., 201., 217., 218., 219., 224., 237. A »külömb-külömbféle énekek« közül megemlítendő a 273. és 274. sz. a. ének, melynek czíme: Siralmas könyörgése Magyarországnak, a Jeremiás próféta imádságából. Ez énekben a török hódoltság alatt nyögő Magyarország gyászos sorsa egybe-hasonlítottatik a Jerusalemben pusztulása után fordult zsidóországgal, melyet Jeremiás prófétai lélekkel előre megjósolt; 287., 290., 293. (kath. »Óh fényességes szép hajnal«), 300., 301., 305., 335., 334., 342., 345. sz. a.

Az elősorolt énekekben sokszor felhangzik a francia zsoltárok dallama. Vannak egyes motívumok, melyek az ősgregorián énekre emlékeztetnek. A legnagyobb rész azonban magyar, mely, fájdalom, a múltban is ritkán énekeltetett, s melynek jó nagy része az 1806-ban a »helvetiai vallástétel a követő négy superintendentia egyező akarattal megerősített »közönséges isteni tiszteletre rendelt énekes könyvből« már is kihagyatott.¹⁾

¹⁾ L. a különbféle protestáns énekeskönyvek ismertetését fennebb.

Az ünnepi énekek között sok éneknek szövege és dallama, vagy a dallamnak motivuma a katolikus énekeskönyvben előfordúl, jelesen a húsvéti, karácsonyi és pünkösti énekekben. Ezek a régi latin himnuszok szószerinti vagy a protestáns hitelvekhez alakított fordítások.

A magyar protestáns énekekben nincs meg a fenszárnyuló lendület. Rhythmus, beosztás s dallamkötés a régi népekekre emlékeztetnek, melyek a múlt századbeli népdalokban még visszhangzanak. A hangjelzés igen egyszerű, az énekek túlnyomó nagy része alt kulcsban egy \flat előjegyzéssel van írva, csak ritkán fordul elő a tenor kulcs. Kereszt vagy \flat előjegyzés sehol sem található. A magyar hanglépcső fő sajátosságát a bővített hetedet felfelé, vagy a szűkített hatodot lefelé a fentebb elősorolt énekekben nem láttam.

A hangjegyek nyomása gyarló, a kis hangjegyek erősen próbára teszik a szemet. Az üteny mindenütt páros C , mely fárasztó egyhanguságával nem bír érdeket kelteni.

A francia zsoltárok csendes chorálalakú menete nagy befolyást gyakorolt, a lendületes, tüzes s rhythmusgazdag magyar énekekre, úgy, hogy ezek is ős sajátosságukból sokat vesztek. Példa erre az újabb időkben megjelent protestáns éne gyűjtemények, melyek orgonára alkalmazva, az énekek helyesebb előadását célozzák.

Szotyori Nagy Károly debreczeni ref. kántor, organista és főiskolai zenetanár *Templomi és halotti karénekeskönyve* (Debreczen, 1859), Ivánka Sámuel sárospataki zenetanár *Vezérkönyv a magyar reformált egyházi énekek összhangzatos tanítására* című könyvben a »dicséreték« összhangosításában nem tudtak menekülni a zsoltárok befolyása alól, s ezek méltóságos és lassú meneteért feláldozták a lendületesebb pezsgő életet lehelő magyar rhythmust.

Az ének szövegének, de különösen a dallamok szerzőjének kipuhatólása igen nehéz munka. Révész Imre *A magyarországi ref. egyház közönséges énekeskönyvéről* című történelmi közleményében sok ének- vagy dallam(?)-szerzőt sorol fel, míg ellenben soknak neve ismeretlen. A múlt századbeli énekszerzők nevét, illetőleg életrajzát s az énekeknek számát

Kálmán Farkas gyüdi reform. lelkész az *Éneklő kar* című, 80 lapra terjedő füzetben igyekszik ismertetni.

A legtöbb énekszerzőnek nevét azonban egyedül az tudja, kinek dicsőségére az énekeket zengedezték!

A mennyivel gazdagabb, változatosabb és fényesebb a kath. istenszolgálat; a mennyivel megragadóbbak az isteni titkokat magyarázó szertartások: annyival lendületesebb, kifejezőbb a kath. egyházi népének.

A katolikus istentiszteletnek, szertartásoknak s ünnepeknek elválaszthatlan s kiegészítő részét képezi az ének. Hitünknek magasztos titkai, a szentek s különösen a boldogságos szűz tisztelete az egyházi énekbe a legszebb poezist ültette. Magyar katolikus népénekeink mindig magokon hordották a nemzetiség jelvényét. Ez ősi nemzeti énekek átszármaztak az utókorra, s a XVIII. század énekeskönyveiben megcsendülnek ama szép nemzeti énekek, melyek a középkorban a magyar isteni tiszteletnek fényét képezték. Legrégibb énekeink a breviarium latin hymnusaiból erednek. Ehhez sorakoztak mindjárt a magyar szenteket dicsőítő latin hymnuszok, melyek már nemzeties rhythmusban csengnek.¹⁾

A latin hymnuszok lassankint magyarra fordítottak és ezek ősi dallamai a nagy királyaink udvarában elhaló daliás költészet maradványaikép a szájhagyomány útján terjesztett énekekben újra feléledtek.²⁾

A szentek tiszteletére zengedezett énekek mély érzelem s méltóság által tűnnek ki; az oltári szentség dicsőítésére szerzett énekekből az isteni bölcsesség, lelki vigasz és épülés hangzik fel.

A múlt századbéli énekeskönyvek felosztás tekintetében mitsem különböznek a XVII. századbéli könyvektől. Egy volt a szent tárgy, mely a költőket lelkesíté. A magyar énekek kath. könyveinkben nem fogytak, sőt a század folyamán mind-

¹⁾ Lásd: *Cantus Catholici*, Nagyszombat, 1792. »O Maria Virgo pia 235 lap; Jesu Salvator« 237 lap; Ave rubens rosa« 240 lap; »Ave mundi spes Maria« 241.

²⁾ U. o. »A szent angyalokról« 252. lap; »A szent apostolokról (régí) ének« 252. lap; »A szent martyrokról« 256. lap; »Szent Katalinról« 267. lap; »Szent Borbála szükről« 263. lap stb.

inkább szaporodtak, mint azt a század végén megjelent énekeskönyvek bizonyítják. (L. Bozóky stb.) A kath. »Énekeskönyvek« felosztása következő: a) reggeli énekek; b) adventi énekek; c) karácsonyi énekek; d) új esztendő, vizkeresztre való énekek; e) farsangi napokra való énekek (Náray); f) nagybőjti énekek; g) húsvéti; h) Úr mennybemenetelére való; i) pünkösdi; j) Úr napjára vagy az oltári szentségről való énekek; k) közönséges időkre és vasárnapokra való énekek; l) Dávid próféta poenitentia tartó énekei (zsoltárok) számszerint mintegy 12, melyek közül többnek dallama a protestáns könyvből vétetett át; m) a négy végső dolgokról; n) a boldogs. szűzről való énekek; o) a többi dicsőült szentekről; végre p) különféle processiókra való litániák.

E sorrend többé-kevesbbé az összes múlt századbéli katolikus énekeskönyvekben feltalálható. A magyar énekek között előfordúlnak a szép latin hymnuszok régi gregorián, többször magyar dallamokkal is (l. Cantus cath. a karácsonyi hymnuszok). Nárayban a teljes »Gloria és Credo« található magyar fordításban és dallammal.

Az ősi magyar zenét illetőleg legszebbek a Mária-énekek; ezután következnek a szenteknek, különösen a magyar szenteknek (István király, Imre herceg, László király, szent Erzsébet) szép magyar rhythmusú énekeik (l. Náray); komoly méltóság és emelkedettség jellemzi az oltári-szentségről szóló énekeket; hasonló komoly, magyar rhythmus csendül meg a nagybőjti énekekben (l. Bozóky, Cantus Cath.), az ős daliás költészetnek, az egykori hős mondáknak dallamai viszhangzanak a »Mária siralmi«-ban (l. Náray, 65. lap); az ünnepies, lelkesítő rhythmus a húsvéti énekekben szólal meg (l. Cant. Cath. 158—169. lap. 1703.) a játszó, vigadozó, pezsgő menetű rhythmus a »karácsonyi énekekben« gyönyörködtet, (l. Cantus Cath. 1703. 9—57. lap) míg a pásztorok kedvencz hangszerét, a dudát, s ennek tánczra hívó élénk dallamát Náray (l. 30. l.) örökítette meg. Különösen megemlítenők még a katekizmusi (Náray 6. lap) s a farsangi napokra való énekek (Náray 39. l.), szép magyar, s kedvesen folyó dallamuk végett.

Az elősorolt énekekben a magyar történelem szólal meg. A magyar dal és zene eme komoly, sirva-vigadó sajátása

messze benyúlik a nemzet történetébe; az első magyar zöngégyökeret vert akkor, midőn az első magyar szó elhangzott; a magyar dal és zene felnövekedett a nemzettel, résztvett az öröm s fájdalomban s jelenleg ama hatalmas tölgy, melynek árnyában üdülést keresünk.

A múlt századbéli kath. énekeskönyvek nemzeti jellegüket sértetlenül fentartották; a dallamok száma tetemesen szaporodott (l. Bozóky). A gregorián és a magyar nemzeti ének közötti harc a XVIII. században teljesen a magyar nemzeti ének javára dőlt el. Ez énekek a nemzet vérébe átmentek, nem veszték el, legnagyobb része jelenlegi énekeskönyveinknek is legfőbb ékességét képezi.

Az énekek külalakja tisztább mint a protestánsoké. A csillagalaku hangjegyek nagyok; kereszt és \flat előjegyzés rendszeresebb. Náraynál és Bozókynál a szoprán kulcs van túlsúlyban. A *Cantus Catholici* háromféle kiadásában átlag a tenor kulcs az uralkodó. Illyés István zsoltáraiban az alt kulcs jut túlsúlyra. A dallam változatosságára mutat az, hogy a páros C üteny mellett gyakran előfordúl a $\frac{3}{4}$ vagy $\frac{3}{2}$ páratlan üteny (l. Náray 6., 22., 24., 26. stb. l. Bozóky 101., 98., 96., 94., 91. l.)

A magyar dal és zene sajátága, a keleties színgazdag pompa, a komoly méltóság, lelkesedés és öröm, a lemondó fájdalom, szóval az édes-bús magyar hangok első sorban a kath. Mária-énekekben csendülnek meg. Példa erre az adventi ének, mely »más régi ének« cím alatt Bozókynál (1797) a 124. lapon előfordúl. Az ősi szép dallam szoprán kulcsban két \flat előjegyzéssel C vagy egész ütenyben van írva. A dallamot teljes eredetiségében adom vissza, csupán az ütenybeosztás egy-két helyét javítom ki a dallamfelosztást illetőleg az elő- és utóperiodus kívánta szabályok szerint. A dallam — mint minden kath. énekeskönyvben, csak egy szólamban van — melyet vegyes karra irtam át, ekkép hangzik: ¹⁾

¹⁾ A kath. énekeket a felolvasó összhangosította.

Más régi ének (De adventu).

Bozóky Mihály. (1797. 124 lap.)

Andante religioso.

p Meg - vál-tónk-nak any - ja, oh szent-sé - ges

p

szűz Má - ri - a! Szi-vünk-nek a - ra - nya,

f

p meny - or-szág fé - nyes ka - pu - ja,

p E - gek-nek csil - la - ga; szü-zes-ség vi -

p *f*

rá - ga tisz - ta - ság zöld á - ga,

szűz Má - ri - a! Táp-láld szi - ve - in - ket,

u - tál - juk meg bú - ne - in - ket.

2. Minden erők felett, természet tégedet csudált,
Midőn szűz méhedben mennyégből az Isten leszállt,
A kit befogadtál és tisztán maradtál,
Szüzességben kárt nem vallottál,
Minden atya nélkül anyaságra választattál.
3. Szent lélek temploma, üdvözlégy Jézus szent anyja,
Benned nyilatkozik Jesse zöldelő virágja,
Isteni méltóság, felséges uraság
Veled úr igazság, szűz anyaság!
Mert erre választott isteni hatalmasság.

Rhythmikai beosztás, üteny s merengő csendes dallamenete által kitűnik Náray Györgynek költői szép Mária-éneke (Lyra coelestis 22. lap. De B. Virgine in adventu). A dallam szoprán kulcs, $\frac{3}{4}$ ütenyben, előjegyzés nélkül van írva. A dallam megfejtése g-mollra utal. Minden egyes zöngét meg-

tartottam. A dallam ütenybe osztva, összhangosítva s egy harmaddal feljebb helyezve ekkép szól:

De B. Virgine in Adventu.

NÁRAY GYÖRGY.

(*Lyra coelestis*. 1695. 22. lap)

Oh ne-mes é - kes li - li - om, szép és

gyö-nyö - rü ró - zsa: Má - ri - a,

1. Ki szent ma - laszt-tal mintgyöngy har - mat - tal
2. Is - ten ne - ve - le s té - ged ked ve - le

ne - vel - te - tél oh Má ri - a!
Is - ten fi - a, oh Má ri - a!

2. Csudák csudája, Gedeon gyapja,
Kire folyt egek harmatja;
Malaszttal teljes, istennek kedves
Oh szűz szent anya!
Istentül megnyér, általad kikér
Valamint szive kívánja.

3. Éva gyümölcse, bűnös erkölce
Lőn mindnyájunk veszedelme:
Áldott Mária, kinek szent fia
Lőn orvosságunk ellene.
Oh áldott anya!
Áldott és drága Jézus
Gyümölcse méhednek.

Az ősi daliás költészet hangjai csengnek »Szűz Mária siralmában«, mely Náray *Lyra coelestis* könyvének 65. lapján áll. A szoprán kulcsban négynegyed ütemben C előjegyzés nélkül irt dallam megfejtése nehezebb, mert a régi egyházi hangnemben van tartva. Beosztása könnyű; az első rész négy ütem, mely ismételtetik, a második rész szintén négy ütem. A dallam a régi egyházi hangnemben így hangzik:

Szűz Mária siralma.

NÁRAY GYÖRGY.

(*Lyra coelestis*. 1695. 65. lap.)

mf

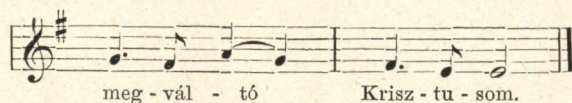
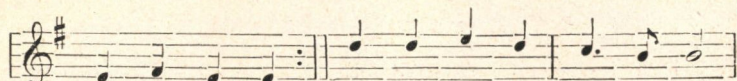
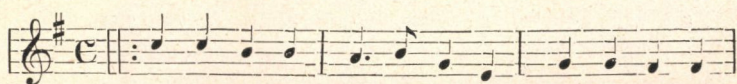
1. Krisz-tus any-ja, szűz Má-ri-a ke-reszt-fá-nál
2. Lát-ván, hogy szent-sé-ges fi-a, nagy vol-na ha

mf

mi-dön si-ra. Ke-se-reg-vén így szó-la,
lá-la kín-ja.

Ha e szép dallamot a modern hangnemek szerint e-moll-ban fejtjük meg, oly szép magyar dalt nyerünk, mely teljesen beillik mai busongó magyar nótáink közé, p. o.:

3. Kicsoda így meggyalázott, tövisekkel koronázott?

Ki ítelt téged halálra, ki voltál szentek példája,
Angyalok királya, világnak bírása.

4. Jaj ha érted szenvedhetnék, kinjaidat rám vehetném,

A haláltól megmenthetvén, szívembe berekeszthetném
Téged édes Jézusom, kegyes szent megváltóm.

Igen szép, valódi magyar s lelkesítő dallam csendül meg a protestánsok »Karácsonyi énekében«, melyet Maróthy György *A soltároknak négyes nótájik* című könyvéből (a 170. oldalon) szóról szóra, a négyszólamot szintén zöngéről zöngére ide iktatok. A harmonia különben jó, csupán a végakkordoknál hiányzik a harmadzöngge, mi által ür támad. Ez szokása volt a XVII. századbeli zeneiróknak. A szoprán kulcsban egy \flat előjegyzéssel s C ütényben irt dallam ekkép szól:

Karácsonyi ének.

MARÓTHY GYÖRGY. (1743. 170. lap.)

»A Soltároknek négyes nótájik.«

1. Szi-vünk vig-ság-gal ma be-tölt,
2. Az i - gaz-ság fé - nyes nap - ja

mert i - gé-ret sze-rint fel - költ Is - ten - fé - lők
uj tes-ta-men - tom-nak Pap - ja; El-jött kit sok

szá - má - ra, Csil-log, vil-log,
szent vá - ra.

ra-gyog már lám, me-lyet Bá-lám lá-ta ré - gen,

2. Megszáná Isten estünket,
 Magára vevé testünket,
 Mely kegyesség nagy titka
 Már minket győzni megszűnnek.
 Halál, pokol, ördög bűnnek,
 Törvénynek átkos volta.
 Mérge, férgé nekünk nem árt,
 Nem tehet kárt semmiképen,
 Immár meggyőzettek épen.

3. Próféta, kinek nincs mássa,
 Eljött, hogy népét meglássa,
 Tanítsa s bölcsesé tegye.
 Főpap eljött, hogy áldozzon,
 Igaz megtisztulást adjon
 Világ bűnét elvegye.
 Eljött, meglőtt a szenteknek,
 Felkenteknek fejedelme,
 Királya s nagy segedelme.

Ez ének a legfényesebben bizonyítja azon általam már többször hangoztatott tételt, hogy a magyar nemzeti ének folytonos harczot vívott az idegen — gregorián vagy német énekek ellenében, s a szentélyben fenhatóságát részint eredeti alakjában, részint az idegen éneket nemzeties alakba öltöztetve, megtartotta. Jelen ének a német kath. és protestáns énekeskönyvek egyik ékessége, melyet szép dallamánál fogva több lángeszű zeneköltő, p. Beethoven, Liszt, műveikben felhasználáltak. Nagy hazánkfia: Liszt Ferencz, midőn e dallamokat neki bemutattam, azonnal elküldé nekem kéziratban levő átíratát, mely a többi között az ő fenséges Beethoven-Cantatájában szintén előfordúl. Jelen éneknek címe: »Wie leuchtet schön der Morgenstern«, s mint Liszt Ferencz mondja, nem tudni bizonyosan, vajjon Németországban a katolikusok vagy protestánsok használták-e először. Ehhez hasonló »magyarított dallam« az ősrégi katolikus adventi ének »Oh fényesség szép hajnal«, melynek dallama a régi latin dallamból »O quot undis lacrimarum« (l. »Cantiones Sacrae« Recueil d'hymnes et de chants religieux par Le P. Joseph Mohr S. J. Paris 1878. 127. lap) származik. Ilyen magyarított dallamok a protestánsok XXIII. zsoltára: »Az

úr énekelem őriző pásztorom«, továbbá a 42. zsoltár: »Mint a szép hives patakra«, melyek, magyaros rhythmusukat tekintve, magyar énekeknek mondhatók; pedig ezek és sok mások csak »elmagyarosodott« énekek. Talán ép ennek tulajdonítható az, hogy a két utóbbi zsoltár a katolikus énekeskönyvben is előfordúl.

E dallam előfordúl a *Kolosvári énekeskönyv* 109-dik lapján.

Igen szép és ismerős népdalmotivum csendül meg a protestánsok egyik dalában, mely a világ hiúsága s mulandóságáról énekel. Előfordúl e négy szólamra irt énekek között Maróthy Györgynek fennebbi könyvében a 171. lapon. A dallam előtt szoprán kulcs, egy ♮ előjegyzés és C taktus áll. A dallam első része nyolcz, a második része pedig hat ütenyből áll. A végakkord *dur*-ban végződik, miáltal a lágy *g*-ben tartott dallam kis élénkséget nyer. A dallam első részében, három végakkordnál hiányzik ismét az összhang lelke, a harmad.

A dallam második részének második és negyedik ütenyében hibák vannak. Szerző a szöveg beosztását nem vette kellő figyelembe. A hangjegyek mellett levő kereszt a hiányzó harmadzöngét jelezi.

A világ hiúságáról.

MARÓTHY GYÖRGY. (1743. 172. lap.)

»A Soltároknak négyes nótájik.«

1. E vi - lág mi - ol - ta fenn áll ó mi vol-

2. Min-den dol - ga in - ség, nyö-gés ke - se - rü-

ta sü - rü vál - to - zás, nin - csen
ség és á - hi - to - zás,

ben-ne ál-lan - dó - ság, min-den hi - á - ba va - ló - ság.

Méltóságos és komoly dallammenete által az előbbi felülmúlja a 172. lapon levő s bűnbocsánatért esdeklő szép ének. A dallam lágy *g* hangnemben mozog s a végakkord váratlanul keménybe megy át. A harmonia, leszámítva ismét a hiányzó harmadokat, elég jó s a dallam menetét helyenkint emeli. A dallambeosztás az eddigi páros számú elő- és utórészekről különbözik. A dallam első része öt ütenyből áll; a második részben, mely ismét két részre osztható, az első fél négy, a második pedig öt ütenyt foglal magában. Ily egyenlőtlen beosztású népdalokkal sokszor találkozunk. Ilyen a többi között a »Beszegődtem Tarnóczára bojtárnak« című népdal melynek első része $\frac{4}{8}$ ütenyben hat, második része pedig öt ütenyből áll.

MARÓTHY György. (1743. 172. lap.)

»A Soltároknak négyes nótájik.«

1. Ur is - ten jól lá - tod, mily hi - bás
2. Csak haj - lik a ros - za, Én gyar - ló

én é - le - tem, Me-lyért ám - bá - tor nagy
ter - mé-sze - tem,

Ben - nem a fé - le - lem, Bi - zom mert

ná - lad sok tu - dom a ke - gye - lem.

Kedves magyar hangok csendülnek meg az úgynevezett »katekizmusi énekek«-ben, melyekben a hitgizságok kérdés és feleletek szerint dalolva oldatnak meg. Náray György közöl ily éneket, mely egyszerű s szép magyaros dallama miatt említést érdemel. A *Lyra coelestis* 6 oldalán található ily ének »Cantio pro pueris, quandam quasi Cathechesim in se complectens« cím alatt. A szoprán kulcsban irt egyszerű, magyar zamatú éneket változatlanul írom ide:

Cantio pro pueris, quandam quasi
Cathechesim in se complectens.

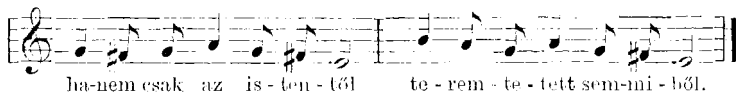
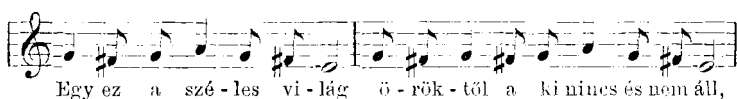
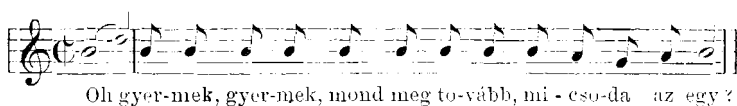
NÁRAY GYÖRGY.

(*Lyra coelestis*. 1695. 6. lap.)

Oh gyer-mek, gyer-mek, mond meg, mi le-gyen az egy?

A szótagok száma szerint változnak továbbá a zöngék is, p. o.:

Oh gyermek, gyermek, mond meg, mi a kettő? Kettő a Mózes táblája,
kin isten szent parancsolatja,
Egyikben a mi urunk Istenünk, másikban mi felebarátunk szeretetét
foglalja sat.

Igen jellemző a kath. énekek között az idyllszerű hang, mely a karácsonyi énekekben csendül meg, s mely a pásztorokat a kis Jézus fogadására serkenti. E költeményekben tükröződik vissza a pásztorok gondolkozása és szorgossága, melylyel egyszerű felfogásuk szerint a kis Jézus gyermekkori életét festik.

Álljon itt ily pásztori ének, mely Bozóky könyvének 128. lapján »Régi ének« czim alatt fordul elő. A $\frac{3}{4}$ ütemben írt két \flat előjegyzésű dal ekkép hangzik:

Karácsonyi (régi) ének.

Bozóky Mihály. (1797. 128. lap.)

p Kelj fel, ke - resz - tény - lé - lek, a nagy is-

p

ten - re kér - lek Te - kints be a já - szol-

f ban, *p* ur Jé - zus fek - szik ab - ban.

f *p*

2. Nézd mely kemény az ágya.
Tisztes szerelmünk tárgya
Azért fekszik oly ágyon,
Hogy szerelmünk gyulladjon.

3. Szűz anyának szent teje
Ur Jézus eledele,
Kinálja sziveinket
Hogy üzze vétkeinket.

4. Hirdessük egész földnek
Nagy voltát e gyermeknek,
Legyünk kedves hajléki,
Szívünket adjuk neki.

5. Csókoljuk meg kezeit
Törölgesdük szemeit,
Bűneinket utáljuk
Magunkat neki adjuk.

A kath. egyházi énekek magasabb lendülete, újabb alakulása, mely a szorosán vett dal szabásainak megfelel, ama igazi mély bensőség, melyből a lassú méltóságos menet daczára igazi magyar rhythmus csendül meg, leginkább feltalálható az »oltári szentség«-et dicsőítő és a nagybőjti énekekben. Ez énekek magokon hordják a művésziesen alkotott dal formáját, mely Haydn és Mozart s a nagy Beethoven énekeiben a bevégezett tökélyre jutott. Szerzőik, fájdalom! ismeretlenek, de a szöveg és dallam harmonikus feldolgozása mutatja, hogy a múlt századbéli énekszerzők, a fennebbi nagy elmék műveit jól ismerték.

Bozókyban a 90. laptól egész 116-ig a legszebb »Oltári szentség«-ről szóló énekekkel találkozunk, ezek nagy része jelenlegi énekeskönyveinkben feltalálható. A sok szép között mutatok be. Mindkettőben a hármasharmad, vagyis $\frac{3}{2}$ vagy $\frac{3}{4}$ az ütem, s a dallam teljesen magyar. Mindkettő lágy hangnemben van leírva, minden ütemében egy-egy régi »hallgató magyar nóta« zöngéit véljük felismerni.

Merengő dallammenet s szigorúan magyar zöngefűzés nyilvánul a 94. oldalon levő »Más régi ének« című »Istenség mélysége, lelkek édessége« kezdetű szép dallamban. A dallam két részből áll; első része hét ütemet, második része pedig kilenczet foglal magában. A dallamot teljesen érintetlenül hagyom, a három-negyedet három-kettedre változtatom, mi az ilyenmű lassúmenetű dalok természetének jobban megfelel.

Ének az oltári szentségről.

BOZÓKY MIHÁLY. (1797. 94. lap.)

The musical score is presented on two staves. The upper staff is for the voice, and the lower staff is for the piano accompaniment. The key signature has one flat (B-flat), and the time signature is 3/2. The music is in a simple, hymn-like style with a clear melody and accompaniment. The lyrics are in Hungarian.

Is - ten - ség mély - sé - ge, Lel - kek é -
 Drá - ga lel - ki iz - zel, meny - nye i

des - sé - ge, e szín-ben rejt - ve va - gyon.
szent méz - zel itt bő - vel - ke - dik na - gyon.

p Min-den te - rem tett ál - lat menny-ben, föl-
p

dön s föld a - latt Hát en-nek ál - dást mond - jon.

2. Áron zöld vesszejét, csodáknak nemzőjét,
Magában ez foglalja.
Itt száraz fa zöldül, itt szive megzsendül,
A ki igazán vallja az ur Jézus hatalmát,
Hozzánk való irgalmát
Mert itten feltalálja.

Magasabb lendület, nagyobb hangterjedelem található a 91. lapon levő énekben: »Csodákkal tündöklő isteni nagy erő.« A $\frac{3}{4}$ -es ütemű dal három részből áll: az első rész nyolcz, a második rész hét, a harmadik mint befejező rész négy ütemet foglal magában. A dallambeosztást érintetlenül hagytam.

Ének az oltári szentségről.

Bozóky Mihály. (1797. 91. lap.)

p

1. Csu - dák - kal tün - dök - lő, is - te - ni nagy e - rő,
2. De hi - tem - nek fé - nye, sze - rel - med tör - vé - nye

p

f *p*

ha - tal - mad el - nyom - ja ér - tel - me - met.
meg - vi - lá - go - sit - ja én el - mé - met.

f *p*

ligato

Ol - tá - ri szent - ség - re, meny - nye - i ke - nyér - re

ligato

f

mi - kor ve - tem sze - me - i - met, a ki - vel

f

Hasonló szép magyar hangok csendülnek meg a nagyobbíti énekekben. Az Üdvözítő szenvedése s halála fölötti mély bánkódás, a bűnök súlya, az irgalom esdeklése szólal meg ez énekekben. Igen szép a 158. lapon levő dallam, melyben »Jákob patriarka siratja fiát Jósefet, midőn hirt hallott, hogy vad állat által szétszaggattatott«; e szövegben a bűnös ember Jézus halála fölött siránkozik. E dallam motivuma előfordul a *Cantus Catholici* 16—75-ki kiadásában a 188-ik lapon. »A dúsgazdag kinnyairól« című éneken, melyet a »Történelmi társulatban« már egyszer szerencsés valék bemutatni.

Ugyancsak e dallammotivumot feltaaláltam a debreczeni *Énekeskönyv* (1778) 455. lapján a 345-ki »dicséret«-ben. A két dallam közötti hasonlatosság csupán az első két ütenyben észlelhető. E motívum a tépelődő aggodalom s a kétségbeesés érzelmeit igen találóan festi. Ily motívummal találkozunk régi népdalunkban: »Az ég alatt a föld színén.« A dallam két részre osztott tíz ütenyből áll.

Jákob patriarka siratja fiát Józsefet.

BOZÓKY MIHÁLY. (1797. 158. lap.)

Andante religioso.

ke - res - se - lek ! Nagy he - gye - ken és völ - gye - ken

el - me - gyek, hogy fel - lel - je - lek.

2. Jó atyádat és anyádat
Mely hirtelenül elhagyta,
Országodat és hazádat,
Halálra adván magadat.

4. Benned bízom, szívből bízom
Oh József, térj meg atyádhoz,
Meghal atyád, meghal anyád,
Ha vissza nem térsz házukhoz.

3. Talán vadtól vagy farkastól
Szaggattatott el a tested,
Oh ha tudnám, már nem várnám
József a te életedet.

5. Jézus, Jézus ! hol vagy Jézus ?
Hol téged elvesztettelek ?
Tengeren-e vagy térségen,
Jaj nekem, hol keresselek !

sat.

Hasonló szép magyar ének a 167-ki lapon fordul elő:
»Bágyadt sérelmétől«. Ez ének mostani könyveinkben is elő-
fordul.

Nagybőjti (régi) ének.

Bozókya Mihály. (1797. 167. lap.)

Andante religioso.

Bá-gyad sé - rel mé - től mar - ty - rok asz-

Ol - vad sze - rel mé - től szű - zek ki - rály-

szo - nya. Ah jaj ha lát - ná - tok, Hi-vek meg-szán-
né - ja.

ná - tok szűz, szent a - nyá - to - kat.

2. Szelid galamb formán zokog édes fián,
Hogy kereszt oltárán látja végső órán,
Ah keserves anya, szüzesség leánya
Általverte szived fiad nehéz kinja.

A szép régiebb litániák közül megemlítem a »Minden-szentekről szóló« s körmeneteken énekeltetni szokott litániát, mely Náraynál a 183. lapon található. A szép magyaros dal-lam, melyet felváltva az előénekes és a nép szokott énekelni, még ma is — különösen a búcsujáró helyeken — gyakran meg-csendül.

Processióra való régi litania minden szentekről.

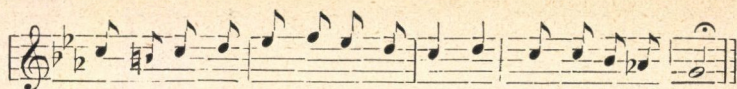
NÁRAY GYÖRGY. *Lyra coelestis*. (1695. 183. lap.)

Előénekes.

Jer, mi kér - jük a meny-be - li a - tyá is - tent!

Nép.

Ne - künk meg - bo - csás - sa bú - ne - in - ket.

En - ge - del - mes le - gyen Jé - zus hoz - zánk szent ha - lá - lá - ért.

U - ram ir - gal - mazz, Krisz - tus ke - gyel - mezz.

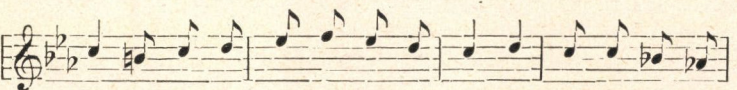
Jer mi kér - jük szent - sé - ges szűz Má - ri - át

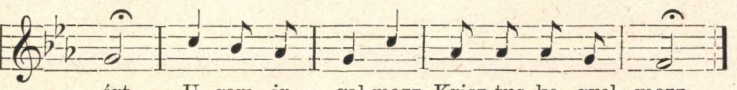
Kér - je a - zon mi u - run - kat Jé - zust, az ő szent fi -

át: Ne - künk meg - bo - csás - sa bű - ne - in - ket.

En - ge - del - mes le - gyen Jé - zus hoz - zánk szent ha - lá - lá -

ért. U - ram ir - gal - mazz, Krisz - tus ke - gyel - mezz.

Már fennebb említém, hogy a protestánsok énekei között, különösen a zsoltárokból készített »dicséret«-ben, valamint a régi latin himnuszokból fordított énekekben igen szép magyar dallamokra találunk. Az utóbbi himnuszok természetesen mind előfordulnak a kath. énekeskönyvekben. A zsoltárdicséreték közül szintén több található a kath. könyvekben. Hogy kik legyenek a dallamszerzők, ezt most nem vitatom. Mint magyar ész és szív termékei, hamar megtalálták az utat, mely a magyar szívhez vezet.

A szép himnuszok közül közlöm a »Christe qui es lux« fordítását, mely dallama végett a protestánsoknál igen kedvelt

ének. Feltalálható a protestáns énekeskönyvekben mindenütt. Közlöm ez éneket akkép, mint azt Ivánka Sámuel, sárospataki képezdei zenetanár, *Vezérkönyvében* (Sárospatak. 1864) a 110. lapon találtam; egyszólamú dallama a debreczeni *Énekes Könyv* 410. lapján (1778) látható.

„Estvéli dicséret.“

Debreczeni énekeskönyv. (1778. 410. lap.)

Krisz-tus, ki vagy nap és vi - lág, min - ket se - tét-

ség-ben ne hagyj, I - gaz vi - lá - gos-ság te

vagy, Kár - ho - zat - ra men - nünk ne hagyj.

2. Téged kérünk szent ur Isten !
Oltalmazz minket ez éjen
Nyugodalmunk benned legyen
A mi lelkünk el ne vesszen.

3. Nehéz álom el ne nyomjon,
Az ellenség meg ne csaljon,
Testünk hozzá ne hajoljon,
És haragodba ne hozzon.

4. Mi szemeink ha alusznak
Szívünk reád vigyázzanak ;
Te hatalmadnak ereje
Legyen hűveknek őrzője.

sat.

Ez énekről Révész Imre (mint fennebb 35. lap) ezt mondja: Régi latin ének. A 7—8. században már megvolt. Németre fordította Musculus vagy Weis helvét reformátor, magyarra valamelyik reformátorunk. A Kajoni *Cantionale Catholicum* 532. lapján az estvéli énekek közt a második helyen szintén előfordúl.

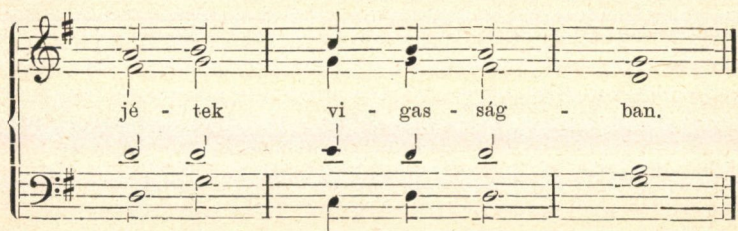
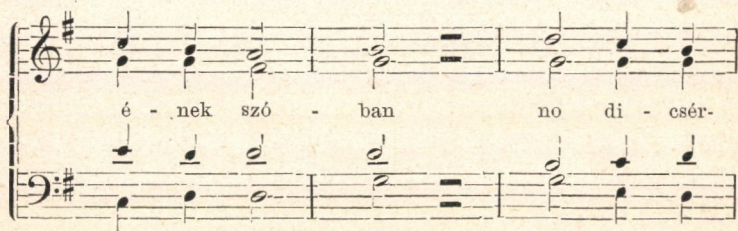
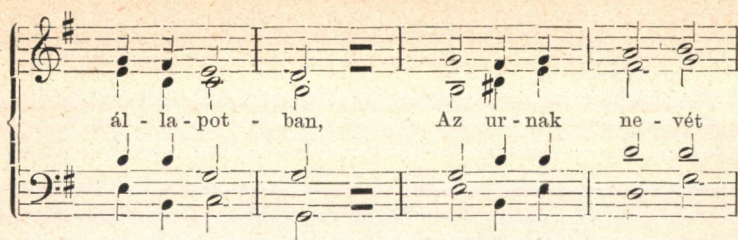
A protestáns énekeskönyvek egyik főekességét képezi a 148. zsoltárból készült dicséret: »Dicsőült helyeken, mennyei paradicsomban.« Található a kolosvári »Énekeskönyv« 189. lapján, valamint a többi prost. énekeskönyvekben. Ezen énekről Révész Imre (mint fennebb 32. lapon) ezt mondja: »Régiből (készítette vagy fordította) Diószei Sándor, debreczeni prédikátor s egyházkerületi főjegyző. Előfordúl a Kajoni *Cantionale Catholicum*-ban (1676) 635. lapon. E szép ének három részből áll; az első rész hat ütenyt, a második rész első fele nyolcz, a befejező rész négy ütenyt foglal magában. Lassú, méltóságos menetben előadva, ősi magyar nótát hallunk benne csengeni. Az ének harmoniáját Ivánka Sámuel »Vezérkönyv«-e szerint közlöm; csupán az ütenybeosztást változtattam meg mi által a szép ének magyaros lendületet nyert.

Dicséret a 148. zsoltárból.

Debreczeni énekeskönyv. (1778. 225. lap.)

1. Di-cső - ült he - lye - ken me-nye - i pa-
 2. A kik vi - ga - doz - tok vég-he - tet - len

ra - di-csom - ban. Vagy-tok meg - u - jult
 bol-dog - ság - ban.

2. Áldjátok az urat, kik csak ő neki szolgáltak,
Ártatlan ruhában tündöklő sok kar-angyalok,
Te is nap, és hold és csillagok
Valakik égő tűzzel birtok,
Felszóval ötet kiáltátok.

3. Egek sok részei, világnak nagy szélessége
Dicsérjed az Urat tengernek titkos mélysége,
A melyet Isten ő felsége
Bizonyos czéllal berekeszte,
Fel nem bonthat már senki keze.

sat.

A kath. zsoltárénekekről, mint a magyar egyházi zene egyik fontos tényezőjéről, valamint a »Cantus Catholici« három-féle kiadásában előforduló »Szentek tiszteletére« irt énekek-ről, melyekben annyi ős erő, fenszárnyaló, lendületes dallam

nyilatkozik, a XVII. század zenetörténetében, melynek inkább köréhez tartozik, fogok szólani.

A bemutatott régi magyar egyházi énekekből bizton következtethetünk a magyar zene keleti eredetére. A magyar zene a keleteurópai zenefajok között a legönállóbb s legkifejlettebb s daczára annak, hogy már 1000 év óta Európa szívében nagy s művelt nemzetek közé van ékelve, ez eredetiségéből, e jellemző mélabús sajátságából mitsem veszített.

A bemutatott magyar egyházi énekekből, melyek a hajdankor daliás költészetének, a múlt századok népdalainak visszahangjakép csendülnek meg, a magyar dal és zene sajátságait illetőleg a XVIII. században már határozottabb fogalmakat alkothatunk. Ezen énekekben oly jellemző sajátságokat észlelünk, melyeket a nyugot-európai zenében hasztalan keresünk.

A magyar dal és zenének egyik fő sajátságát az képezi, hogy dallamát nemcsak a régi egyházi hangnemek lépcsőjéből, nemcsak a XVII. században meghatározottabb alakban megjelenő kemény és lágy hangnemeknek zöngéiből alkotja, hanem ezenkívül, mint a bemutatott példákban láthattuk, még egy sajátos hanglépcsővel is bír, mely a nyugoteurópai zene két hanglépcsőjéből következőkép alakul:

E hanglépcsőben fölfelé menve találjuk mint jellemző zöngéket: a kis harmadot c, a bővített negyed (dis), a kis hatodot f és a bővített hetedet gis; lefelé jöve a kis kettedet gis, a nagy harmadot f, a határozatlan ötödöt dis és a nagy hatodot e. E hanglépcső jellemző zöngéi kölcsönzik a magyar dalnak ama keleties szingazdagságot, mélabús, elegikus hangot, mely azt minden más nemzet zenéjétől megkülönbözteti. E jellemző zöngék előfordúlnak a bemutatott katolikus énekekben, u. m.: az adventi Máriaének 3., 8. és 21. ütemében; az oltári szentségről szóló ének harmadik ütemében. E jellemző zöngék a nyomtatás s a hangjegyek értelmesebb előállítása folytán a XVIII. századbeli katolikus énekeskönyvekben — különösen a Bozókyében — igen gyakran található.

A protestáns énekekben a zöngefűzés e sajátos menetét nem találtam.

A bemutatott kath. egyházi népdénekekből kitűnik, hogy a páros ütemen kívül, melyet eddig közhiedelem szerint a magyar zene kizárólagos rhytmusának tartottak, a páratlan ütemnem a $\frac{3}{4}$, $\frac{3}{2}$ is előfordúl, a nélkül, hogy a magyar zene eredetiségét elvesztené. A páratlan ütemnemre akadunk a XVII. század kath. egyh. énekeiben, de még inkább előtérbe lép a XVIII. századbeli dallamokban, mint azt a felmutatott oltári szentségről szóló és Náraynak gyönyörű Mária-énekeiben láttuk. Igaza van P. Thewrewk Emil tagtársunknak, ¹⁾ midőn azt mondja: »A mi a magyar zenét rhytmus tekintetében megkülönbözteti, nem az időrészek számában, hanem azoknak sajátos elaprózásában s lüktető erejében áll.« A magyarban a hangsúly a szó első tagjaira, ha mondat vagy szócsoporthangsúlyozandó, hasonlóképp az első mondat vagy szóra helyezendő. A bemutatott énekekben az első szótag hangsúlyozása az egész dallamot illetőleg annak motivumát megalapítja.

A bemutatott énekekből láttuk, hogy a magyar zene hanglépcsőjében a legfontosabb zöngé az első, ezután következik az ötöd s a nyolczad. A kutatások azt mutatják, hogy a magyar énekek leginkább e három zöngé egyikével kezdődnek s legtöbbször az alapszöngével végződnek. Az úgynevezett pásztori vagy idylli énekekben — mint a népdalok legszebbike: »Repülj fecském« — mind a kath., mind pedig a protestáns énekekben, sokszor nem az alapszöngé a befejező, hanem ennek felső ötöde vagy alsó negyede. Ezt említi már Maróthy is (1774. kiadás, hátul az 5. lapon). A kath. énekek közül ide tartoznak: »Csorda pásztorok«, »Óh fényességes szép hajnal« stb., a protestáns énekek közül (Debreczeni Énekeskönyv. 1778.): »Adjunk hálát mindnyájan« (394. lap), »Emlékezzél úr Isten« (357. lap) stb. A magyar egyházi népdénekek sajátosságaihoz tartozik még, hogy tulajdon versnem és zenészeti képességgel bírnak. Nemzeti egyházi énekeinkben az uralkodó zenealapszöngé a lengedező — ♪, ezután legtöbbször előfordúl a lebegő

¹⁾ »Magyar rhytmus« Nyelvtud. közlemények. 10. köt. 1873. 376. lap.

—, e két verslábaknak elegyítéséből származnak a 8-, 12-, 16 ütenyű dalok: a páros ütenyű dalokon kívül vannak páratlan ütenyszámú dalok is, melyeken az idegenszerűség ép nem mutatkozik, mit a bemutatott protestáns ének: »Úr Isten jól látod, mily hibás én életem«, s az ismerős népdalok közül a »Beszegődtem Tarnóczára bojtárnak« című dal is bizonyít.

A XVIII. század egyházi énekeinek gyöngyét képezik a temetési vagy halottas-énekek. A katolikusok és protestánsok egyaránt gazdag gyűjteménnyel rendelkeznek. A magyar mélabús dallamok egész színgazdag pompájokban csendülnek meg a sír szélén s bucsúznak el azoktól, kik éltökben az örömet s fájdalmat a nemzeti énekek hangjai mellett élték át.

A rendkívül gazdag gyűjtemények ismét élő bizonyosságai a magyar dal és zene sokoldalúságának s e gyűjtemények megérdemlik, hogy a magyar dal és zene barátjai azokkal tüzetesen foglalkozzanak.

Tekintetes Akadémia! A magyar nemzet büszke lehet arra, hogy viharos múltjából — habár tökélytelen alakban is, a magyar nemzeti dal és zene, mint nemzeti kincs fenmaradt.

Nyelvünk és zenénk az, mely keleti eredetünket kiválólag hirdeti.

A nyelv irodalmilag a műveltség magas fokán áll; az irodalomnak ezrekre menő munkásai fáradhatlan szorgalommal művelték azt. A zene, a szép ősi magyar zene, a nemzet történetében, mint gazdag kincsbányában rejlő zene, még kevés buvárkodó elmét fárasztott ki.

A M. Tud. Akadémia, mint a magyar tudományosság őre s terjesztője, szorítsa keblére a nemzeti nyelv ez iker-testvérét, mely sokáig a sors szeszélyének volt kitéve; fogadja a zenét kedves gyermekének, hogy ez is testvérével, a nyelvvel, együtt kiművelve, rövid idő alatt a magyar névnek, a tudománynak s a nemzet dicsőségének hirdetője legyen.

Negyedik kötet. 1873—1875.

I. Szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére, különös tekintettel a magyarra. Brassai Sámuel r. tagtól 1874. 151 l. 40 kr. — II. Szám. Bálint Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálymik dana hangjegye. 1874. 32 l. 20 kr. — III. Szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak művelése hazánkban. Székfoglaló Bartal Antal l. tagtól 1874. 182. l. — IV. Szám. A határozott és határozatlan mondatról. Barna Ferdinánd l. tagtól 1874. 31 l. 20 kr. — V. Szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. Dr. Goldziher Ignácztól. 1874. 42 l. 20 kr. — VI. Szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről. Hunfalvy Pál r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanfériak 1874-ben Innsbruckban tartottgyűléséről. Budenz József r. tagtól. 1875. 23 l. 15 kr. — VII. Szám. Az új szókról. Fogarasi János r. tagtól 15 kr. — VIII. Szám. Az új magyar orthologia. Toldy Ferencz r. tagtól. 1875. 28 l. 15 kr. — IX. Szám. Az ik-esigékről. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 32 l. 15 kr. — X. Szám. A nyelvújításról. Szarvas Gábor l. tagtól. 1875. 25 lap. 15 kr.

Ötödik kötet. 1875—1876.

I. Szám. Nyelvészkező hajlamok a magyar népnél. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 40 l. 25 kr. — II. Szám. A neo- és palaeologia ügyében. Brassai Sámuel r. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — III. Szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. Barna Ferdinánd lev. tagtól. 1875. 48. l. 30 kr. — IV. Szám. Brassai és a nyelvújítás. Ballagi Mór r. tagtól. 1876. 22 l. 15 kr. — V. Szám. Emlékbeszéd. Kriza János l. t. felett Szász Károly l. tagtól. 1876. 40 l. 25 kr. — VI. Szám. Művészet és nemzetiség. Bartalus István l. tagtól. 1876. 35 l. 20 kr. — VII. Szám. Aeschylus. Télfy Iván lev. tagtól. 1876. 141 l. 80 kr. — VIII. Szám. A mutató névmás hibás használata. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1876. 15 l. 10 kr. — IX. Szám. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve. Imre Sándor l. tagtól 1876. 97. l. 60 kr. — X. Szám. Bérczy Károly emlékezete. Arany László l. tagtól 10 kr.

Hatodik kötet. 1876.

I. Szám. A lány aspiraták kiejtéséről a zendben. Mayr Auréltól.	10 kr.
II. Szám. A mandsuk szertartásos könyve. Bálint Gábortól	10 kr.
III. Szám. A rómaiak satirájáról és satirairóikról. Dr. Barna Ignácztól	20 kr.
IV. Szám. A spanyolország arabok helye az iszlám fejlődése történetében összehasonlítva a keleti arabokéval. Goldziher Ignácztól	50 kr.
V. Emlékbeszéd Jakab István l. t. fölött. Szász Károly r. tagtól	10 kr.
VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. Szilágyi István l. tagtól. II. Vaszary Kolozstól. III. Révész Imre l. tagtól.	60 kr.
VII. Emlékbeszéd Mátray Gábor l. t. felett. Bartalus István l. tagtól.	10 kr.
III. A mordvaiak történelmi viszontagságai. Barna Ferdinánd l. tagtól	20 kr.
IX. Eranos. Télfy Iván lev. tagtól	20 kr.
X. Az ik-es igékről. Joannovics György l. tagtól	40 kr.

Hetedik kötet.

I. Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. Barna Ferdinánd l. tagtól	50 kr.
II. Podhorszky Lajos, magyar-sínai nyelvhasznoltása. Budenz József r. tagtól	10 kr.
III. Lessing (székfoglaló). Zichy Antal lev. tagtól.	20 kr.
IV. Kapcsolat a Magyar és szuomi irodalom között Barna Ferdinánd, lev. tagtól.	10 kr.
V. Néhány ősműveltségi tárgy neve a magyarban. Barna Ferdinánd l. tagtól.	30 kr.

VI. Rankavis Kleon új-görög drámája. T é l f y I v á n lev. tagtól. Ára	30 kr.
VII. A nevek uk és ük személyragairól. Imre Sándor l. tagtól.	20 kr.
VIII. Emlékeszéd Székács József t. tag fölött. Ballagi Mór r. tagtól	20 kr.
IX. A török-tatár nép primitiv culturájában az égi testek. V á m b é r y Á r m i n r. tagtól	10 kr.
X. Bátori László és a Jordánszky-codex bibliafordítása. (Székfoglaló.) V o l f G y ö r g y l. tagtól	10 kr.

Nyolczadik kötet.

I. Corvin-codexek. Dr. Á b e l J e n ő t ő l	60 kr.
II. A mordvaiai pogány Istenei és ünnepi szertartásai. B a r n a F e r d i n á n d l. tagtól	50 kr.
III. Orosz-lapp utazásomból. Dr. Genetz Arvidtól	20 kr.
IV. Tanulmány a japáni művészetről. Gróf Zichy Á g o s t t ő l	1 frt.
V. Emlékeszéd Pázmándi Horvát Endre 1839-ben elhunyt r. t. fölött. A születése századik évfordulóján, Pázmándon rendezett ünnepélyen, az Akadémia megbízásából tartotta Sz á s z K á r o l y r. t.	10 kr.
VI. Ukkonpohár. A régi magyar jogi szokásnak egy töredéke. H u n f a l v y P á l r. tagtól	20 kr.
VII. Az ugynevezett lágy aspiráták phoneticus értékéről az ó-indben. M a y e r A u r é l t ő l	60 kr.
VIII. Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. Dr. Á b e l J e n ő t ő l	80 kr.
IX. Ujperzsa nyelvjárások. Dr. P o z d e r K á r o l y t ő l	50 kr.
X. Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. Székfoglaló Imre Sándor r. tagtól	30 kr.

Kilenczedik kötet.

I. Emlékeszéd Schiefner Antal k. tag felett. B u d e n t z J. r. tagtól	10 kr.
II. A Boro-Budur Jáva szigetén. Dr. gróf Zichy Á g o s t l. tagtól.	40 kr.
III. Nyelvünk újabb fejlődése. B a l l a g i M ó r r. tagtól.	20 kr.
IV. A hunnok és avarok nemzetisége. V á m b é r i Á r m i n r. tagtól	30 kr.
V. A Kún- vagy Petrarka-codex és a kúnok. H u n f a l v y P á l r. tagtól.	30 kr.
VI. Emlékeszéd Lewes Henrik György külső tag fölött. Sz á s z K á r o l y r. tagtól.	10 kr.
VII. Ős vallásunk főistenei. B a r n a F e r d i n a n d l. tagtól	40 kr.
VIII. Schopenhauer aesthetikája. Dr. R u z s i c s k a K á l m á n t ő l	10 kr.
IX. Ős vallásunk kisebb istni lényei és áldozat szertartásai. B a r n a F. l. tagtól.	30 kr.
X. Lessing mint philologus. Dr. K o n t I g n á c z t ő l	30 kr.

A HELYES MAGYARSÁG ELVEI

IRTA

PONORI TEWREWK EMIL.

TARTALMA:

I. A nyelv mivoltáról. II. Nyelvünk viszontagságáról. III. Idegen szavaink. IV. Nyelvérzék és népetymologia. V. Purismus. VI. Neologismus. VII. Mondattan. VIII. A fordításról. IX. A helyes magyarság elvei.

Ára 50 kr.

A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata,

tekintettel

az újítás helyes módjára.

Irta

Imre Sándor,

a magy. tud. Akadémia l. tagja.

TARTALOM:

Bevezetés. — I. Hangtani újítások. — II. Szóragozás. — III. Szóképzés. — IV. Szófüzés. — V. Stíl.

Ára 1 frt.